

KR G
medijska knjižara

s.
'52.

Zagorka Golubović
Živeti protiv struje

...na moje opredeljenje sigurno je najviše uticalo otkriće antropologije, i to Frankfurtske škole i, naročito, Ericha Fromma...

Želela sam da dokučim zašto neke osobe ostaju do kraja infantilno zavisne, ne prekidajući simbiozu sa roditeljskim autoritetom nekog "vođe" (naredbodavca).

Stalno sam propitivala ideju o "pozitivnoj ljudskoj prirodi" i nastojala da proučim šta to individuu odvraća da razvije svoj ljudski potencijal - slobode i autonomije.

Važno je stajati uspravno i ne pognuti glavu na prvu zapovest "odozgo"; jednom kada se na to pristane put vodi neizbežno u "bekstvo od slobode" i gubitak ličnog identiteta.

Trka u naoružanju traži i korišćenje proizvedenog oružja da bi se ostvario profit (sigurno jedan od motiva bombardovanja Jugoslavije), a to znači sve više ubijanja, a sve manje mirovnih rešavanja sukoba. Ako ništa drugo, to je ozbiljan razlog da se zapitamo o ljudskoj vrednosti kapitalizma i idolopoklonstva koje mnogi intelektualci pokazuju pred tim sekularnim "bogom".

...u ovako izazovnom vremenu, svi treba da postavimo sebi pitanje: da li smo nešto i sami učinili da zapadnemo u ovaj bezdan iz kojeg se teško izvući... i šta još možemo učiniti da postanemo demokratsko društvo, sa ljudskim likom.

Zagorka Golubović

**ŽIVETI
PROTIV STRUJE**

Beograd, januar 2001.

Sadržaj

Credo intelektualke	7
Detinjstvo	15
Mladost	23
Novi dom i porodica	29
Zašto se nisam ponovo udala	37
Univerzitet	39
Moji učenici	47
Narodni poslanik	49
“Zlatno doba” 1960-tih	53
“Osam beogradskih profesora”	64
Moji drugovi	71
Seosko izgnanstvo	76
Slobodnolebdeća intelektualka	81
“Solidarnost”	88
“Slobodni univerzitet”	91
“Šta će biti posle Tita”?	95
“Desno skretanje” mojih prijatelja	98
Novo ratno doba (1990-tih)	101
Pokret 1996/97 - energija promene	105
Nizbrdica univerziteta	112

Kako sam doživela bombardovanje Jugoslavije 1999.	117
Putovanje po Srbiji - hod ka demokratskim promenama	122
Peti oktobar	124
Jedna epizoda - nezvani gost	129
Kad podvučem crtu	132
Curriculum Vitae	138
Nadežda Četković -Pogovor	149

260
K/KEK

Edicija: Ženski identiteti

III knjiga

Izdavač:

Ostale knjige u ediciji Ženski identiteti
Nadežda Četković: MOŽEŠ TI TO, VESNA,
MOŽEŠ

Nadežda Četković, Dobrila Sindelić-Ibrajter:
DUNAVSKE ŠVABICE

Zahvaljujemo na podršci Fons Catala de Cooperatio,
Barselona

Credo intelektualke

Živela sam doista i živim u izazovno vreme: - nemačka okupacija, zatim oslobođenje i eksperiment sa socijalizmom, propast bivše Jugoslavije i tri krvava rata na ovim prostorima, tri bombardovanja od kojih mi je poslednje bilo najupitnije. Verovatno je i to opredelilo putanju mog života u smislu kontinuirane reakcije na te izazove. Nikad nisam bila po strani, uvučena u svoju ljušturu i indiferentna prema onome što se oko mene događa. Verovatno je i moj temperament tome doprinosa, kao da je u mojim genima upisana crta aktivizma, jer sam još kao dete reagovala na nesreće i nepravde. Naravno, tu crtu su pojačavala dva uticaja: moje rano društveno angažovanje i opredeljenja za društvene nauke, koje su me i stručno uvodile u probleme našeg društva. Moj stav je uvek bio da sociologija mora da bude kritička nauka, u prvom redu prema sopstvenom društvu.

Ali je na moje opredeljenje sigurno najviše uticalo otkriće antropologije, i to Frankfurtske škole i, naročito, Ericha Fromma, koji je antropologiji najviše dao personalistički lik, ali i francuskog filozofa - personaliste Emanuela Monniera. Upoznajući se sa delima antropologa u British Museum Library, shvatila

sam da sam u duši mnogo više antropolog nego sociolog. Sociologija mi je uvek bila depersonalizovana, najviše okrenuta ka institucijama. Često je shvatala čoveka u instituciolizovanom smislu - kao osobu koja "igra društvene uloge", a ne kao složeno živo ljudsko biće koje ima i vlastite dispozicije i potrebe, koje pati zbog nametnutih zahteva društva suprotstavljenih intimnim željama i ambicijama i koje se bori da osvoji svoje "ja", često surovo kažnjavano zbog takve namere.

Antropologija me je učinila i osetljivijom za razlike među kulturama, među ličnostima, a putovanja po mnogim zemljama Evrope i Severne Amerike omogućila su mi da zadovoljim radoznalost i da shvatim da smo svi povezani sposobnošću da stvaramo kulturu(e). Moj veliki doživljaj bio je susret sa Margaret Mead 1963. Sa jedinom živom predstavnicom one antropologije koja se orijentisala na smer "kultura i ličnost". I to je postala primarna sfera mog interesa: proučavanje kako kultura oblikuje ličnost, ali i kako se ljudsko biće kao ličnost opire mnogim zahtevima kulture, kada ova, u funkciji nekog društvenog sistema, teži da uniformiše ono što je po prirodi diverzifikovano, jer nijedna individua nije kao druge (ličnost je idiomatska kategorija). Želela sam da dokučim zašto neke osobe ostaju do kraja infantilno zavisne, ne prekidajući simbiozu sa roditeljskim autoritetom, koji kasnije zamenjuju autoritetom nekog "vođe" (naredbodavca) - koliko na to utiče priroda društva, kulture, a koliko to proizilazi iz unutrašnje

strukture karaktera individue; sa druge strane, šta omogućuje osobi da se iščupa iz stega nametnutih normi i standarda i da se "odvoji" od spoljašnjeg autoriteta i osamostali, da slobodu i autonomiju prihvatiti kao najviše vrednosti. U tome mi je bila veoma podsticajna Frommova ideja o "bekstvu od slobode", koja je ukazivala na to da je ljudsko biće neuporedivo složenije nego što pretpostavlja intelektualistička predstava o racionalnom biću koje hrli slobodi, jer sloboda za neke ljude može da bude i teret koji nisu u stanju da podnesu u suočavanju sa rizikom i odgovornošću.

Stalno sam propitivala ideju o "pozitivnoj ljudskoj prirodi" i nastojala da proučim šta to individuu odvraća da razvije svoj ljudski potencijal - slobode i autonomije, - i goni je da razvija niže nagone, među kojima agresivnost, čak do razmera nepoznatih i u životinjskom svetu.

Naravno, nisam došla do odgovora na sva ta pitanja, ali sam se približila razumevanju kompleksnosti, na koju je ukazivao Marcuse kada je pisao o "jednodimenzionalnom čoveku", uvodeći u antropološka razmatranja kategoriju osećanja i afekata i obnavljajući ideju Freuda o složenom uticaju iracionalnih motiva na ponašanje čoveka. (Moja doktorska disertacija bila je posvećena analizi raznih teorija ličnosti).

Međutim, rukovodila sam se idejom Heraklita da je "karakter (je) sudbina čoveka". U nastavi sam prenosila tu ideju i nastojala da uverim slušaoce da svako od

nas drži sudbinu u svojim rukama, bez obzira na to koliko nas okolnosti pritiskale; da se robom ili podanikom ne postaje samo zato što su nas porobili ili represijom priterali "uza zid", već i stoga što smo na to pristali, što smo pristali da u sebi ugušimo prirodan bunt (biti ličnost znači reći "ne") i prepustivši se struji koja nas nosi u potonuće. To je bio i moj vlastiti životni *credo* i celog života sam išla protiv konformizma, koji individue pretvara u bezličnu gomilu i poništava sve ljudsko u ljudima. Moj ideal je bio i ostao Prometej, čije nastojanje da ljudima podari vatru nikad nisam shvatala kao sizifovski posao, već kao podstrek nadi da se uz veliku volju, napor, ali i rizik (spremnost da se snose posledice pobune) može uspeti. Važno je stajati uspravno i ne pognuti glavu na prvu zapovest "odozgo"; jednom kada se na to pristane put vodi neizbežno u "bekstvo od slobode" i gubitak ličnog identiteta.

To bi morao biti *credo* svih intelektualaca, koji bi svojim ponašanjem davali primer šta znači biti ličnost. Jer intelektualci su ljudi koji znaju mnogo više, a saznanje nema samo pragmatsku funkciju. Ono treba da nam pomogne i da shvatimo svet u kojem živimo i svoje mesto i ulogu u njemu. Ulogu intelektualaca tako shvatam da oni svojim znanjem i svešću utiču na ljude da se osposobe da se uhvate ukoštac sa naložima vremena i postanu slobodne ličnosti.

Nažalost, ni sami intelektualci ponekad nisu spremni da se bore sa izazovima vremena: podržavali su i nacizam, i staljinizam, pa i nacionalizam u bivšoj i

sadašnjoj Jugoslaviji. Izgleda da samo znanje nije dovoljno da se odupre pritisku emocija, koje nas češće vuku pripadništvu (Führeru, partijskom vođi ili naciji) nego slobodi. Potrebna je i moralna čvrstina (upravo to i jeste suština karaktera) da se izbegnu zavodljiva iskušenja da se bude "mesija" u euforičnim populističkim pokretima, kojima mnogi intelektualci ni u Srbiji, ni u Hrvatskoj i Sloveniji nisu mogli da odole.

Živimo, verovatno, u najizazovnijem vremenu: od poslednjeg svetskog rata deli nas nekoliko decenija, ali su "mali ratovi" svuda oko nas i ratnička psihologija kao da se razbuktava.

Ako je uzrok tome sve novije i savršenije oružje koje se proizvodi i olako koristi kao najbrže sredstvo za rešavanje sukoba, umesto dugotrajnih i strpljivih miroljubivih pregovora, onda tu najveći problem vidim u "logici profita" kao jedinog motiva za razvoj čovečanstva. Trka u naoružanju traži i korišćenje proizvedenog oružja da bi se ostvario profit (sigurno jedan od motiva bombardovanja Jugoslavije), a to znači sve više ubijanja, a sve manje mirovnih rešavanja sukoba. Ako ništa drugo, to je ozbiljan razlog da se zapitamo o ljudskoj vrednosti kapitalizma i idolopoklonstva koje mnogi intelektualci pokazuju pred tim sekularnim "bogom".

Mislim da je u prirodi intelektualca da stalno propituje sve vrednosti i da se rukovodi kao kriterijumima idejama "bratstvo (solidarnost), jednakost (dostojan život), sloboda (autonomija)", jer su to univerzalne ljudske vrednosti. Tek tada se liberalna teorija o indi-

vidui kao osnovnom nosiocu vrednosti može potvrditi, a da ne skrene u individualizam i egoizam, koji zaboravlja da je individua društveno i kulturno biće, kome je potrebna zajednica, a ne surova tržišna konkurencija u kojoj je “čovjek-čovjeku-vuk”, jer je svakosvakome potencijalni suparnik (neprijatelj), protiv koga stupa u borbu, umesto u interakciju.

Biti intelektualac znači boriti se protiv jednostranog, ideološkog i dogmatskog shvatanja sveta. Intelektualac može da misli u alternativama i da otvara puteve za nova, bolja i ljudski prihvatljivija rešenja. Ako je zarobljen jednim vladajućim pogledom na svet, bez kritičke distance, on ne može da igra ulogu intelektualca, jer postaje “državni ideolog” u službi određenog poretka. Za mene je primer vrhunskog intelektualca Noam Chomsky, koji je samosvojsnost svoga kritičkog “ja” suprotstavio visokom položaju u društvenoj hijerarhiji, koji bi mu po svestranom znanju i razumevanju prilika u svetu sigurno pripadao. Ali mnogi intelektualci nisu imuni na iskušenja vlasti i svoje znanje stavljaju u službu moći, umesto da unapređuju uslove života i potencijale ljudske prirode.

Intelektualac je i osoba koja stalno preispituje sebe i ja mislim da danas, u ovako izazovnom vremenu u našem društvu, svi treba da postavimo sebi pitanje: da li smo nešto i sami učinili da zapadnemo u ovaj bezdan iz kojeg se teško izvući, ili smo nešto učinili da se toga spasemo i šta još možemo učiniti da postanemo demokratsko društvo, sa ljudskim likom.

от Зоиора Перси-Тоньбанф

Detinjstvo

Odrasla sam u porodici sa šestoro dece, ali nismo uvek svi bili na okupu. Najstariji brat (stariji od mene 12 godina) radio je kao trgovački pomoćnik u gradovima izvan Beograda, a najstarija sestra je jedno vreme živela kod strica, koji nije imao dece i bio u znatno boljem materijalnom položaju od naše porodice. Sestra sa učiteljskom školom bila je učiteljica u selima Srbije. Tako smo stalnu porodicu sačinjavali srednji brat, sestra (tri godine starija od mene) i ja sa roditeljima, ali je stožer moga sveta bio brat Veroljub, koji mi je više značio i od oca i od majke. Bila sam jedino dete iz tog braka, dok je ostalima majka – Francuskinja – umrla na poslednjem porođaju. Ipak, nikada se nismo doživljavali kao polubraća i polusestre, – svi smo bili “rođeni”. To me nije oslobađalo stalnog osećanja krivice što sam jedina imala majku i zato sam se uvek podmetala da prva budem kažnjena.

Kako je porodica bila brojna, majka je morala da napusti studije francuskog jezika da bi se zaposlila. Verovatno i to osećanje frustriranosti (udala se mlada na petoro dece kao studentkinja prve godine) i teška

materijalna situacija (svi smo se školovali) uticali su na njeno raspoloženje. Imala je stalne glavobolje, a bila je plaha žena, pa smo svi za tu žrtvu morali da plaćamo, a naročito otac, koji je bio sušta dobrota i obožavao moju majku.

Moji roditelji su bili vrlo društveni i sa nekim članovima šire familije često su odlazili u restorane, na trke (dva ujaka su imala trkačke konje) i u pozorište. Još kao mala zavolela sam konjske trke, a često sam sa roditeljima išla i u pozorište.

Život nam nije bio lak, jer je trebalo izdržavati veliku porodicu. Pa ipak, smatrala sam da smo srećni u odnosu na one gladne sirotane, koje smo sretali na ulici i za koje sam uvek molila majku da im nešto damo.

Valjda su mi zbog tog osećanja nepravde bile veoma privlačne priče moje najstarije sestre o Sovjetskom Savezu kao "obećanoj zemlji" (u šta je ona iskreno verovala i za šta je hrabro poginula). Kada je 1942, baš pred odlazak u partizane, uhapšena i odvedena u logor na Banjici, gde je 1943. streljana, ostala sam bez velikog oslonca u životu. Sve to vreme ja sam joj nosila pakete. Jednom nam je poručila da me je sa prozora spazila i bila ponosna na mene.

Okupaciju smo veoma teško preživeli: nije bilo hrane, ogreva, a pored toga kuća je bila "prokažena" jer je sestra bila na Banjici, najstariji brat oteran na prinudni rad u Nemačku, a srednji brat u partizanima. Uvek je neki Nemač stajao pred kućom u kojoj smo

stanovali i pamtim koliko sam puta morala da bežim jer me je Namac jurio do kuće, što sam i kasnije dosta dugo proživljavala u snovima. Naročito teško vreme nastupilo je kada je u bombardovanju 1944. kuća srušena i kada smo slučajnošću ostali živi (za Uskrs smo otišli na selo kod ujaka), ali bez igde ičega. Tako smo oslobođenje dočekali u Obrenovcu kod tetke, bez stvari i bez sredstava za život, jer je majka morala da napusti službu.

Uprkos svemu, moje detinjstvo je bilo vrlo zanimljivo i srećno.

Sestra, brat i ja smo provodili letnje raspustre na selu, kod jednog ili drugog ujaka ili mamine sestre u blizini Šapca i Valjeva. Za tih raspusta skupljala su se deca iz cele familije. Bilo nas je uvek desetak i selili smo se svi zajedno od sela do sela. Deda nas potrpa u kola i preseljava. Skoro uvek sam vodila i svoju najbolju drugaricu iz škole, Nadu, koja je divnim altom uveče, kada se svi iskupimo u dvorištu, pevala sevdalinke, uz violinsku pratnju moga dede.

Nezaboravne su igre kojih smo se igrali. To nisu bile samo uobičajene dečje igre, jer je moj brat Veroljub, rođeni pedagog (kasnije je postao učitelj) bio pun mašte i organizovao različite zajedničke aktivnosti: školu francuskog, dramske predstave koje smo davali na selu. Bili smo baš "organizovana družina" i pokoravali smo se disciplini, mada nisu svi voleli da uče, jer je moj brat iako samo nekoliko godina stariji, bio neprikosnoveni autoritet. I svi zajedno,

devojčice i dečaci, igrali smo se vojske u predivnoj šumi "Dizdarevači", ili bacali "kamena s ramena", igrali "klisa" i sličnih igara. Naravno, mi, devojčice smo imale i svoje lutke i ujna nam je dopuštala da im na njenoj šivaćoj mašini šijemo haljine, u čemu sam mnogo uživala (ta strast mi se zadržala i kasnije kada sam sama sebi šila suknje i bluže). I tako su tri meseca raspusta prolazila u zanimljivim igrama, u kupanju na Savi, u čitanju. Nikad nam nije bilo dosadno.

Tog srećnog i sadržajnog detinjstva često se sada setim i srce mi je puno radosti što je pripadalo meni.

Imala sam tri godine, kada smo se doselili u Beograd. I danas se sećam broda kojim smo doplovili Savom do Beograda i trenutka kada mi je mačak skočio kroz prozor i udavio se. Moj boravak u Beogradu počeo je na Zvezdari i evo, sticajem okolnosti, u svoje pozno doba vratila sam se na nju, mada smo se mnogo selili, najviše po sadašnjem Savskom Vencu, jer gazde nisu rado primale porodice sa mnogo dece.

Majka Jelisaveta

Tihomir Golubović
otac, 1941.

Sestra streljana
na Banjici

Sa najstarijim
bratom Đorđem

Brat Veroljub
u Francuskoj
u pokretu otpora

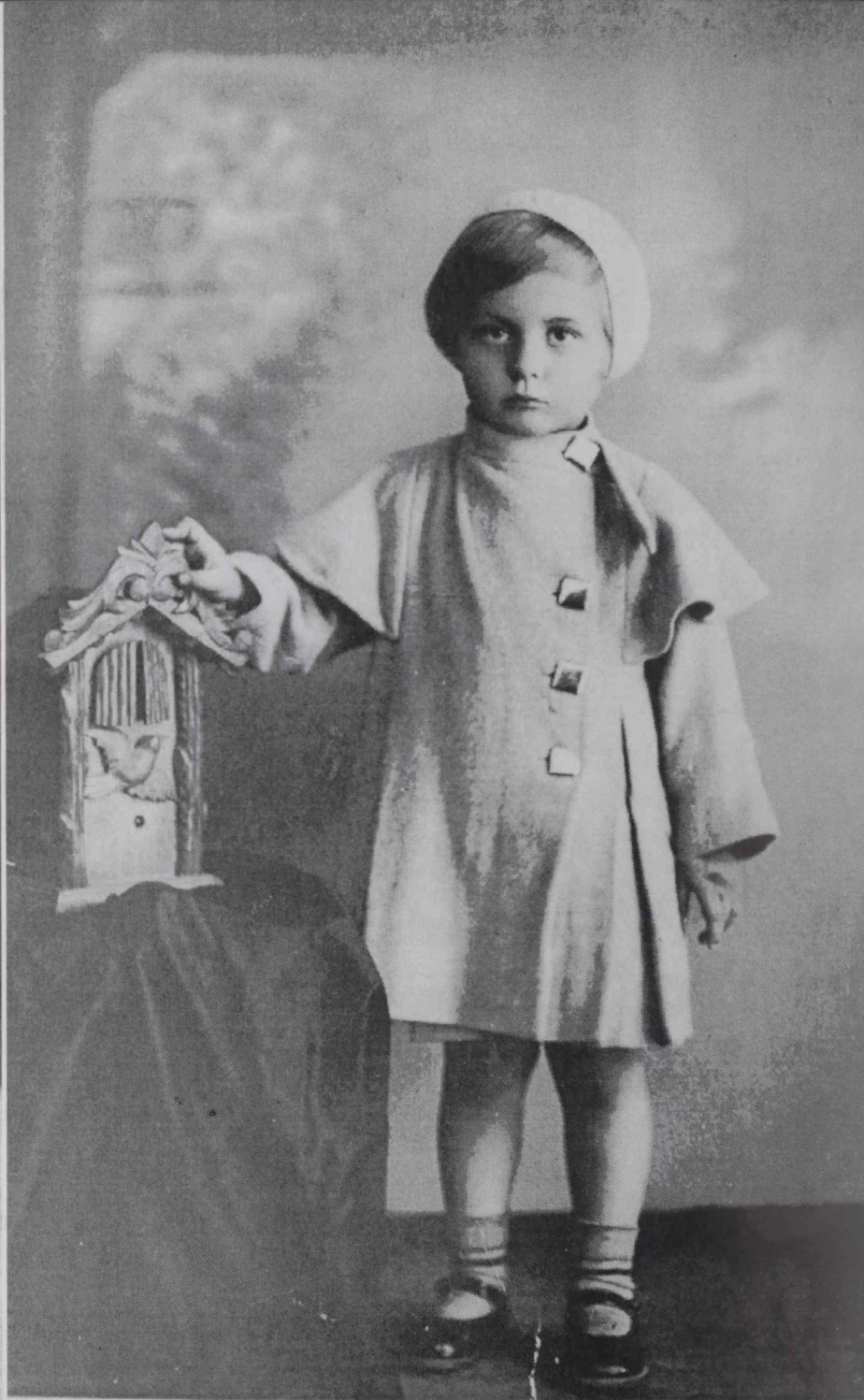

ФОТО : ПИЈА
БЕОГРАД

Mladost

Mama, sestra i ja dočekale smo oslobođenje u Obrenovcu (tata je kao trgovački posrednik bio u drugom gradu). U borbama za Obrenovac i Beograd živeli smo u skloništu, gde su snažno odjekivale detonacije, koje sam obnovila u sećanju za vreme NATO bombardovanja Beograda. Imala sam tada 14 godina, ali sam se odmah uključila u rad Skojevske organizacije i bila raspoređena na rad u komandu mesta, u Obrenovcu. Međutim, ubrzo sam prebačena u Okružni komitet SKOJ-a u Valjevu, gde sam sa petnaest godina primljena u partiju. Uprkos protivljenju mojih roditelja da prekinem školovanje, jer sam bila odličan đak, i uveravanja da nisam još dorašla da se odvojim od kuće, otišla sam u Valjevo i tamo ostala godinu dana.

To je i period kada su se pojavile prve ljubavi, ali ja tada nisam živela uobičajenim životom devojčice od petnaest godina. Bila sam preozbiljna za svoje godine i retko sam išla na igranke. Već tada sam postala podozriva prema ponašanju rukovodilaca, koji su bili samovoljni i nimalo demokratski raspoloženi, prema kritici naročito. Očekivala sam da će svi živeti prema

idealima koje mi je usadila najstarija sestra, a to nije bio slučaj (postoji jedna beleška u Valjevskoj arhivi u kojoj se skreće pažnja na moju kritiku tadašnjeg sekretara OK SKOJ-a, koja je, naravno, ocenjena negativno, jer sam ja bila običan član aparata). Doista sam delovala kao starmala. Veoma sam volela da rano jutrom odem sa drugarima na jahanje na Pećinu. Sliku toga jasno vidim u sećanju.

Godine 1946. vratila sam se u Beograd da nastavim školovanje za ratom ometene, u sadašnjoj VI beogradskoj gimnaziji, gde sam završila V i VI razred za godinu dana.

Tada smo živeli u zajedničkom stanu sa još jednom porodicom, u nužnom smeštaju, jer nam je stan bio srušen.

Odmah sam se povezala sa Omladinskom organizacijom III rejona i vrlo brzo postala članica Rejonskog komiteta zadužena za školske organizacije. Bio je to teret na plećima 16-godišnje članice partije, s obzirom na to da je najveći broj srednjih škola bio upravo u III rejonu, a da sam, pri tom, morala da savladujem gradivo dva razreda i po zaduženju da budem odlična učenica (bio je to partijski zadatak da rukovodioci moraju biti dobri đaci i "davati primer" ostalima).

Ipak, ja sam nekako uspevala i da dobijem dobre ocene i dobre partijske karakteristike. Na redovno školovanje sam prešla 1947, u VII razredu.

Obilazak škola i sastanci komiteta nisu mi dozvoljavali da učim preko dana. Još danas pamtim teška buđenja u rano jutro i učenje u krevetu, u jednoj sobi gde je obitavala cela porodica. Ali to nisam radila samo iz dužnosti, uvek sam volela da učim i saznajem nešto novo, pa mi to nije tako teško padalo.

Bila sam oduševljena aktivnošću u obnovi zemlje i ubeđena da doista radimo na stvaranju jednog novog društva. U omladinskoj organizaciji nismo se mnogo ideološki ubeđivali; posle ratnih razaranja uzimali smo aktivnosti kao nešto samo po sebi razumljivo. Čak smo se, na primer, u Skojevskoj organizaciji u Obrenovcu upoznawali i sa filozofijom: prvi sastanak naš sekretar, profesor Bata Josimović, posvetio je proučavanju Heraklita – pamtim otada rečenicu “Sve teče!” A lekcije iz marksizma nisu bile mnogo interesantne za nas “rukovodiocce”. Taj period pamtim mnogo više kao ubeđivanje da svi treba da se uključimo u obnovu zemlje nego kao marksističku indoktrinaciju. Možda sam imala sreću da radim sa pametnim i obrazovanim rukovodiocima, kakav je bio Miša Šahović, sadašnji profesor, koji su bili sigurni u sebe i nisu imali potrebu da se dokazuju rigoroznim stavovima.

Do mog prvog većeg sukoba sa partijom došlo je na pruzi Šamac–Sarajevo. Kao član Rejonskog komiteta bila sam zadužena da na prugu pođem sa brigadom “besprizornih” – omladine iz raznih domova bez porodice, čije je ponašanje bilo problematično. Brigadu su činili i jedan broj srednjoškolaca i radnika.

Komandant brigade je bio radnik, a ja sam bila kulturni rukovodilac i partijski sekretar. Imali smo velikih problema da uvedemo neophodnu disciplinu u barakama – svaku noć smo otkrivali da nam nedostaje poneko i hvatali se za glavu misleći kako da to dovedemo u red. Ja sam, naravno, budući da sam bila dosledna skojevka, spavala u barakama sa ostalim brigadirima, dok je komandant napravio u svojoj kancelariji sobu za sebe, iz koje najčešće nije ni izlazio na trasu. Meni se to nije svidelo, ali sam u prvo vreme ćutala, imajući i sama velikih problema da organizujem kulturni rad. Nismo mogli da oformimo hor, a da ne govorim o dramskoj sekciji. A, uspeh na kulturnom radu i takmičenju na priredbama u Sarajevu (radili smo blizu Sarajeva, u Semizovcu) uračunavao se u celokupni uspeh brigade. Ideal je bio postati udarna brigada.

Uz sve to, redovno sam radila na trasi i dobila strašne žuljeve, što komandantu, naravno, nije ni padalo na pamet da čini. Ponašao se stvarno “komandantski” i nije imao nikakav kontakt sa brigadirima. Pokušavala sam da na partijskim sastancima pokrenem to pitanje, ali uzalud, komandant nije imao nameru da promeni svoje ponašanje. Nisam imala drugog izbora nego napišem pismo Rejonskom komitetu partije i objasnim da teška situacija u brigadi stvara dodatne teškoće. I šta se dogodilo? Posle izvesnog vremena pojavi se jedan član komiteta i zakaže partijski sastanak, na kojem sam oštro kritikovana zbog

“nepravilnog stava prema komandantu kao radniku”, te tako budem smenjena kao partijski sekretar. Tada je u meni nešto puklo: počela sam da sumnjam da postoji raskorak između propagiranih ideala i stvarnosti, jer sam socijalizam vezivala za pravdu i slobodu čoveka da dela prema svojim ubeđenjima. Nastavili smo da radimo i s obzirom na teške uslove brigada je dobila pohvalu za kulturni rad i postala udarna. Po povratku u Beograd očekivala sam da ću biti (nepravедno) kažnjena, ali niko nije ništa preduzeo. Nastavila sam redovno školovanje u VII razredu u II ženskoj gimnaziji, gde ću kasnije i sama biti profesor filozofije.

U Matarskoj Banji sa majkom, sestrom i sestrom od tetke, 1939

Novi dom i porodica (Zemun 1947–1953)

Godine 1947. nastaje značajna prekretnica u mom ličnom životu – udala sam se sa 17 godina i preselila u Zemun, gde je živio Branko Pešić. Kako se to dogodilo i samoj sebi teško mogu da objasnim. Samo nekoliko meseci pre tog oktobra, da mi je neko spomenuo udaju, smatrala bih ga neozbiljnim. Malo pre toga sam bila zaljubljena u jednog drugog Branka, sa kojim sam neko vreme bila izgubila vezu. Kako bilo da bilo, ja sam jednog snežnog oktobarskog dana pošla u Zemun, ostavljajući samo pismenu poruku majci, i zaprepašćenog oca. To je značilo i prekidanje školovanja, čemu se moja razredna oštro suprotstavljala (ali ja sam znala da je taj prekid samo privremen i da ću školu kako-tako nastaviti).

Prešla sam u Zemun, u kojem iako je nadomak Beograda nikad do tada nisam bila! To je značilo i skoro u potpunosti promeniti način života, jer Zemun je bio tipična provincija, sa strogo poštovanim patrijahanlim porodičnim životom, koji je meni bio sasvim stran.

Po dolasku sa radne akcije, sa sasvim kratko podšišanom kosom, pre sam ličila na dete nego na "udavaču" i nije čudo što nas je buduća svekrva dočekala na kapiji kuće rečima: "Kakvo si nam to dete doveo?"

Zatim je došla 1948. godina koju sam zapamtila po neprijatnim događajima. Jedan se ticao moje roditeljske porodice i dosta je indikativan za ono vreme, jer pokazuje da je rani socijalizam još držao do "lika rukovodioca". Naime, moja majka, koja je bila funkcioner u Opštini, zgrešila je jer je Unrine pakete podelila i nekim prijateljima i rođacima i zbog toga je bila uhapšena i osuđena. To je, naravno, bio šok za mene.

Druga neprijatna uspomena: godine 1948. imala sam i najteži od nekoliko spontanih pobačaja, zbog koga, na moru, zamalo nisam izgubila život. U poslednji čas sam prebačena za Beograd i spašena.

A zatim, došla je famozna Rezolucija Informbiroa. Bio je to udarac, ali smo u početku verovali da je u pitanju nesporazum. Ne znam kako bi se to sa mnom završilo da sam bila sama, isuviše sam od ranih dana bila vaspitavana u duhu socijalizma, tj. "prve zemlje socijalizma". Iako sam bila član Gradskog komiteta omladine Zemuna, malo smo dobijali informacija šta se događalo sa onima koji su se izjasnili za IB, a o Golom otoku u mojoj se sredini nije znalo, ili bar nije govorilo. Kao i ranije videla sam mnoge nepravilnosti u našem radu i o njima govorila, ali tada nisam mogla

da pristanem na optužbu da smo "skrenuli sa puta socijalizma".

Možda me je iz svih nedoumica spasla sledeća okolnost: konačno, posle dužeg lečenja, čekala sam bebu i u svojoj 19 godini, rodila devojčicu, Branu.

Te iste godine privatno sam završila VIII razred i bila oslobođena mature u zemunskoj gimnaziji (gde ću kasnije početi svoj profesorski staž).

Tada sam ponovo bila na prekretnici. Znala sam da ne mogu nastaviti sa političkim radom i odgajati dete, a pored toga i studirati. Zato sam odbacila politiku, i došla u sukob sa partijskim telima očekujući opet kažnjavanje. Ipak sam odabrala kao prioritete porodicu i studije. Otada se nisam više bavila političkim radom, mada sam 1960. godine bila izabrana za poslanika Savezne skupštine, ali čudnom igrom slučaja.

Preda mnom su tada bila dva ozbiljna zadatka: učiti se materinstvu i učiti. O materinstvu nisam ništa znala, a u tome mi nimalo nije pomagao moj otuđeni odnos sa majkom, (koja verovatno ni sama nije znala kako da se ponaša prema meni kao jedinom detetu među petoro drugih), tako da nisam stekla instikte i spontanost neophodnu u odnosu majke i deteta. Problem je bio i u tome što nikakvu pomoć nisam dobijala ni od muža, koji je vrlo malo bio prisutan. Zbog toga sam sve više bivala nezadovoljna. Svekrva (živeli smo sa njegovim roditeljima) nikako nije mogla da shvati šta će mi studiranje kad imam muža i dete. Zato sam svaki put, kad sam odlazila na fakultet u Beograd, morala nositi i ćerku da je čuvaju moji roditelji. Tada

se iz Zemuna odlazilo u Beograd brodom i bio je to pravi poduhvat putovati tako sa bebom.

Pedesete godine sam manje doživljavala kroz društvenu i političku prizmu, jer su mi u ličnom životu donele dosta napetosti, bola i promena. Nezadovoljstvo brakom sve više je raslo, na šta je dosta uticala i provincijalna sredina i patrijahalna porodica. Osećala sam se prazno i verovatno sam zbog toga doživela jednu romantičnu vezu, koja nije imala izgleda da potraje, i nije me učinila srećnom. Osećala sam da se sve više približavam razvodu. To je u meni izazivalo osećanje krivice, jer ćemo ćerku lišiti normalne porodice.

Tih godina sam diplomirala filozofiju i postala profesorka u Zemunskoj gimnaziji. U 23 sam se razvela i ponovo preselila u Beograd, čemu sam se radovala, jer Zemun nisam mogla da prihvatim. Bio je suviše čaršijski.

Tih godina sam imala i dve smrti u familiji. Iznenadnu smrt oca veoma sam teško podnela.

Početak pedesetih započela sam i svoju profesionalnu karijeru u II zemunskoj gimnaziji. Već na samom početku doživela sam raspinjanje između potreba i dužnosti profesije i potrebe da ćerki pružim što više vremena i neophodnu posvećenost. Zbog toga me je stalno pratilo osećanje krivice. Nisam uspevala da sa ćerkom budem prisna koliko sam želela. Bila sam preokupirana profesorskim radom, ali i problemi-

ma koje sam kao mlada nezadovoljna i neispunjena žena imala.

Veoma lepe uspomene nosim iz gimnazija u kojima sam predavala. U Zemunskoj gimnaziji u kojoj sam, pre nego što sam se zaposlila, hospitovala na časovima filozofije, u razredu su mislili da sam nova učenica jer sam bila vrlo mlada i od nekih učenika čak i mlada. Bili su nemalo iznenađeni kada me je kasnije direktor Cincović predstavio kao novog profesora filozofije i sam neznajući da li ću moći da steknem potreban autoritet. Međutim, autoritet sam vrlo brzo stekla, ne strogošću (mada nisam bila popustljiva u zahtevima), već prijateljskim ophođenjem prema učenicima, spremnošću da sa njima razgovaram o njihovim problemima, da čujem njihova mišljenja, a možda najviše uvođenjem novih metoda u nastavu. Doduše, najpre su tome pružali otpor, jer su mislili da im je lakše učiti napamet iz udžbenika, nego čitati filozofska dela pa sami donositi sudove. Kasnije, čitajući obazvenu literaturu koja je mogla da ih zainteresuje ("O prirodi stvari" Lukrecija Kara, ili Platonovu "Državu"), to im se svidelo i profesori su se čudili kako to da iz filozofije nema dvojki (tada je to bila neprelazna ocena). Nikada sa učenicima nisam imala ozbiljniji konflikt i lepo smo se družili. Odlazili smo na izlete, na skijanje. Svi su mislili da sam profesor-ka fiskulture, jer ova interesovanja nisu mogli pripisati "filozofu". I danas se sa grupom svojih bivših učenika ponekad sastanem i lepo se zabavljamo.

U IV beogradskoj gimnaziji, gde sam prešla po povratku u Beograd, direktorka Branka Matošić, divna žena, imala je puno poverenja u mene i nije se mešala u moj program, niti insistirala na ideološkoj (marksističkoj) interpretaciji filozofije, što je tada bilo uobičajeno. Tako da sam nastavila sa svojim metodom ravnopravnog čitanja i Platona, i Dekarta, i Rusoa, i Marksa – koji nije bio nadređen drugim filozofima. Iz te generacije mojih učenika izašao je Trivo Indić, Muci Draškić, dr Vlada Paranosić, Mića Danojlić - jedini sa kojim sam imala problema, jer je tada bio mladi "pobunjenik" koji je sve negirao i odbacivao i često imitirao besprizorno ponašanje.

U gimnaziji sam predavala četiri nezaboravne godine, jer je to bilo prijatno iskustvo u kojem sam stekla prva saznanja o tome kako se ophoditi sa učenicima i prilagoditi metode rada njihovim interesovanjima i potrebama.

Godine 1955. sam postala urednik biblioteke popularne nauke u izdavačkom preduzeću "Rad", do prelaska na Univerzitet 1957.

Srebrno, 1951. porodica

Zašto se nisam ponovo udala

Razvela sam se sa 23 godine, željna života, jer sam osećala da sam udajom bila zarobljena. Nisu mi se otvorili novi putevi, pre svega, emocionalnog razvoja. Ali moje dosta nepovoljno iskustvo u braku nije bio razlog da ostanem sama, niti sam ja takvu odluku donela unapred. Verovatno sam na početku i želela da zasnujem novu porodicu, ali se već tada osetio latentni sukob između mojih profesionalnih ambicija i "mirnog porodičnog života", što je svakako i bio razlog da su me partneri primali s podozrenjem, jer se nisam uklapala u šemu "žene pogodne za brak". S jedne strane, kao mlada nezadovoljena žena težila sam da zadovoljim svoje emocionalne potrebe, a, sa druge, uvek je stajalo pitanje: kako će to primiti Brana i dešavalo se da nisam mogla da usaglasim te dve stvari. Ipak, ljubav mi u životu nije nedostajala i sve sam se više učvršćivala u ubeđenju da za to nije neophodan brak, jer sam imala svoju porodicu, a za stvaranje nove ili se nisu sticali svi povoljni uslovi, ili nisam imala dovoljno vremena, bivajući sve više preokupirana svojim pozivom.

Što je vreme više proticalo, sve sam više odbacivala misao o udaji. Stvorila sam nove navike i pomisao da bih život morala usklađivati sa nekim drugim, sve mi je bila odbojnija. Može se reći da mi je i u tom pogledu sloboda bila važnija od forme.

Univerzitet

Ali kako sam se upisala na studije “čiste filozofije”?

Danas mi je smešno, a tada mi je izgledalo logično: najpre sam htela da studiram rudarstvo, da najdirektnije učestvujem u izgradnji zemlje, iako nisam stvarno imala nikakve sklonosti za tehničke nauke. Ipak, teško su me ubedili da to nije za mene, što je, tačno, jer sam uvek volela, pre svega književnost i razmišljanja o problemima čoveka. Mnogo sam čitala beletristiku i skoro da se nisam odvajala od knjige. Razlog što nisam otišla da studiram književnost verovatno je način na koji nam je predavana u srednjoj školi, koji nije pružao mnogo mogućnosti za kreativnost. Možda baš zbog toga što nisam znala mnogo o filozofiji, ona je probudila moju radoznalost, mada, da sam mogla znati šta nas čeka pod samovlašću profesora Dušana Nedeljkovića, možda bih od te namere odustala. Ipak, iako nismo mogli da mnogo naučimo iz profesorovih predavanja (naročito su bila slaba predavanja iz estetike i etike), jer je Nedeljković predavao pet predmeta, dobra strana nam je bila što nas je terao da čitamo izvornu literaturu i da učimo strane jezike.

Sećam se: svakog dana smo morali dolaziti na fakultet, naročito na III i IV godini. On nas postroji u klupe u učionici i kontroliše idući od jednog do drugog, šta čitamo (to je moglo biti efikasno u mojoj generaciji gde nas je bilo samo 10-12 studenata).

Na grupi, atmosfera je stvarno bila apsolutistička. Pošto je Nedeljković predavao sve filozofske predmete (pored kojih smo imali i nekoliko izbornih, kao što su fizika, matematika, biologija, književnost i dr.), imao je običaj da ispituje zajedno, po nekoliko predmeta koji se slušaju na istoj godini. Pritom, istorija filozofije se nije slušala hronološki nego kako kojoj godini zapadne. Nikad nismo bili sigurni kakvu ćemo ocenu dobiti. Obično suprotnu onoj kojoj se nadaš i za koju si znao. Često je lošije ocenjivano ono što smo dobro znali od onoga sa čime sami nismo bili zadovoljni, Profesor. Nedeljković je bio stvarno "despot" koji je "vladao" Katedrom za filozofiju kao samodržac. Ali mi to nismo sve ćutke podnosili. "Štrajkovali" smo, tj. napuštali predavanje kad nas je ostavljao po sat i više da čekamo. Na kraju je bio primoran i da ode sa fakulteta, ali ja sam tada već diplomirala.

Neposredno posle prvog ispita, koji sam polagala sa studentima IV godine i zbog toga htela da odustanem, profesor me vratio sa vrata pompeznim rečima, koje je i inače volco da koristi: "Ne dopustimo da drugarica u poznoj trudnoći čeka na ispit". I primoravši me da sednem i polažem, opet je bombastim rečima proko-

mentarisao: "Vidite, starije kolege, kako student prve godine odgovara, neka vam to bude za primer!" Tako sam na prvom ispitu neočekivano dobila desetku.

Ali od tada pa do kraja studija morala sam neprestano usaglašavati materinstvo i studij jer sam se odmah posle prvog ispita porodila. Morala sam ustajati u rano jutro (navika mi je ostala) da bih učila dok se Brana ne probudi, jer posle toga sam se brinula o njoj. To leto je bilo veoma vruće i bilo je teško normalno funkcionisati. Morala sam sa Branom da spavam u baštici, jer je unutra vrućinu bilo nemoguće izdržati.

Kod mene kući dolazilo je nekoliko kolega pa smo zajedno spremali ispite, koje sam davala na vreme. Najteža mi je bila III godina, jer sam polagala pet ispita u jednom danu (istorija filozofije, logika, istorijski materijalizam, etika i estetika). Ispit mi je počeo u 9, a završio se posle 12 i tada sam pravo sa ispita, ne sačekavši rezultate, otišla u bolnicu. Dobila sam prvi napad žučni. Rezultati ispita bili su potpuno neočekivani: iz istorije filozofije (tada se polagala nemačka klasična filozofija), koji sam solidno spremila dobila sam 8, a iz etike i estetike, koje su i površno predavane, pa je i moje znanje bilo veoma skućeno, dobila sam 10.

Godine 1952. diplomirala sam, a 1957. izabrana sam za asistenta na istoriji filozofije na Filozofskom fakultetu. Ali to nije išlo lako. Na prvom konkursu

nisam izabrana, bez obrazloženja. Govorilo se da je profesor Veljko Korać, koji je tada bio nastavnik iz tog predmeta, rekao: "To nije za žene". Ne znam kako je promenio mišljenje. Na drugom konkursu, na koji su me kolege ubedile da se ponovo javim, izabrao me za svog asistenta. Te iste godine dobila sam stipendiju British Councila i otišla na Univerzitet u Nottinghamu da priprelim doktorsku disertaciju. Tamo sam boravila godinu i po dana. Tu mi se otvorio nov svet – otkrila sam antropologiju. Čitajući Mouniera, Fromma, Marcusa, Malinovskog, Maussa i druge, – znala sam da će to biti moja vokacija. To je i sadržaj moje doktorske disertacije, usmerene na teorije ličnosti. Jedini problem boravka u Engleskoj bilo je dugo odvajanje od ćerke, ali me je tešilo da će pred kraj i ona doći da tu provede sa mnom tri meseca (i da pohađa elementary school). Od tada biću čest posetilac engleskih biblioteka: British Museum Library, London school of Economics, kao i veoma dobro opremljene biblioteke na Univerzitetu u Bradfordu, gde sam bila gostujući profesor kada sam kasnije ostala bez posla na Beogradskom univerzitetu.

Doktorirala sam iz antropologije na Beogradskom univerzitetu 1962, a 1963. postala docent i uvela taj predmet na Katedru za sociologiju, koja se tada formirala.

Bila sam u izuzetno zanimljivom ali i teškom položaju: trebalo je oformiti potpuno samostalno jedan

nov predmet, jer za nastavu antropologije nisam imala na koga da se oslonim u Jugoslaviji (i Vera Erbih i Dunja Rihtman Avguštin, bile su više etnolozi, a na Katedri za etnologiju, osim fizičke antropologije preovlađivalo je etnografsko usmerenje).

Nastojala sam, pre svega, da uvedem studente u nove oblasti kultura: kako drevnih "primitivnih" kultura, tako i Kine, Japana, Indije, koristeći postojeća istraživanja (što sam u knjizi "Čovek i njegov svet" dosta opširno izložila), Želela sam da na taj način demonstriram ideju o diferenciranosti ljudskog sveta, ali i da upoređivanjem različitih kultura pokažem univerzalnu osnovu ljudskog postojanja.

Za studente je sve to bilo veoma novo i interesantno i časovi su bili uvek dobro posećeni. Ja sam i njih uvodila u istraživanje novih sadržaja, iako je u prvim godinama to bilo dosta teško budući da je skoro sva literatura bila na engleskom ili drugim jezicima. Uprkos tome, rado su prihvatili izradu seminarskih radova, a diskusije su bile žive. Moglo bi se reći, da smo uzajamno otkrivali nova saznanja o materiji (čovek, ličnost, kultura) o kojoj se nije mnogo raspravljalo na drugim predmetima.

To je naročito dolazilo do izražaja na interdisciplinarnim studijama antropologije, gde je metod dijaloga faktički bio osnov studiranja.

Prvi deo moje profesorske karijere na Filozofskom fakultetu u Beogradu trajao je do 1975. kada sam kao

vandredni profesor izgubila to mesto – ali o tome u epizodi “Osam beogradskih profesora”.

inje sa đacima.
planina 1956

Sa VIII razredom IV Beogradske gimnazije

Šar planina 1956.
na skijanju sa učenicima

Ekskurzija sa dacima
Drvar 1956.

Dubrovački
međunarodni
seminar
Beogradskog
Univerziteta
1957

Moji učenici

Najdraža mi je rečenica profesora Nenada Grujića, moga učenika iz gimnazije koji kada priča o meni običava da kaže: "Vi niste za nas bili samo profesor-ka, već "učiteljica" - misleći na jedan ljudski odnos sa učenicima, koji ne proizilazi samo iz profesije. I doista sam se uvek trudila da sa svojim učenicima i studentima uspostavam takav odnos, koji će i mene kao ličnost otvoriti prema njima i ostaviti dubljeg traga, od sećanja na jednog profesora. Zato sigurno mogu da kažem da među svojim bivšim "učenicima" (iz gimnazije i sa fakulteta) imam dosta prijatelja: Smilju, Gordanu, Čučka, Miru, Danicu, Trivu, Mucija, Jelenu, Žaranu, Radmilu, Sonju i druge.

Moj pedagoški rad se nije sastojao samo u tome da prenosim znanja iz antropologije i sociologije. Pre svega, htela sam da ih podstaknem da sami dolaze do novih saznanja i otkrivaju "istinu"; da nauče da se služe argumentima u obrazlaganju svojih mišljenja i stavova, da kritički (refleksivno) pristupaju onome što čitaju i vide i da ne primaju sve "zdravo za gotovo" što im profesori pružaju. Zato je razgovor bio moj

osnovni metod i način podsticaja na samostalni rad. Na sreću, u gimnaziji sam uvek imala dobre direktore koji su razumevali moj metod. Na fakultetu je, međutim, to bilo malo teže postići, iako sam uvela neuobičajenu formu ispita - pisanje eseja na odabranu temu, koje su studenti morali da brane.

Na interdisciplinarnom postdiplomskom studiju iz antropologije u potpunosti smo primenjivali savremenije metode i kao što sam rekla, tu je bilo zadovoljstvo raditi i za profesore i za studente. Sa tih studija su izašli mnogi poznati istraživači i profesori na fakultetu, i to ne samo sa katedre za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta nego i sa drugih fakulteta. Ponosna sam kad čujem mnoge uvažene profesore Univerziteta da kažu da su od mene učili.

Bila sam mentor za mnoge magistarske i doktorske disertacije. Teško da bi ih mogla sve navesti. Mnogima sam pisala referate za naučno zvanje. Mogu bez lažne skromnosti da kažem da sam iza sebe ostavila dovoljan broj stručnjaka, sa kojima bih se mogla pohvaliti, što ne znači da su doslovno sledili moje stanovište, ali su prihvatili moj način razmišljanja i metode obrazovanja.

Verujem i da mojih deset knjiga nije ostalo bez uticaja na obrazovanje onih koji su došli posle mene, a koji bi se, na ovaj ili onaj način mogli nazvati mojim "sledbenicima".

Narodni poslanik

Godine 1962. desilo se nešto neočekivano: bila sam izabrana za poslanika Savezne skupštine, a da me niko nije pitao ni za mišljenje, ni za saglasnost. Tada sam bila na putu i kada sam se vratila, saznala sam vest od prijatelja, mada nisam mogla da poverujem u nju. Otišla sam u Gradski komitet da se žalim na takav postupak, ali rečeno mi je "što je bilo, bilo je": trebao im je jedan sociolog, izbor je pao na mene i više nema odstupnice.

Kako sam uvek svoje obaveze shvatala ozbiljno, tako sam se pripremala i za zasedanje Skupštine, ali često sam svojim pitanjima i predlozima zbunjivala funkcionere, naviknute na jednodušna prihvatanja i prostu glasačku mašinu. Događaj koji je frapirao Ristu Džunova, tadašnjeg saveznog ministra za rad, desio se prilikom diskusije o promeni zakona o penzionisanju. U vreme porasta nezaposlenosti i sve većeg pritiska mladih kadrova na radna mesta Vlada je predlagala produžetak radnog staža i kasniji odlazak u penziju. Konsultujući demografe, napravila sam saopštenje i konstatovala da je ta odluka nerazumna, što je izazvalo konsternaciju rukovodilaca. Kardelj, koji je bio

prisutan, naredio je prekid sednice da bi obradili ostale poslanike da odbace moj predlog. Naravno, rezultat je bio očekivan: iako su u pauzi mnogi prilazili da mi čestitaju, bila sam jedini poslanik koji je glasao protiv vladinog predloga.

Pre tog događaja, koji će zapečatiti moju "poslaničku karijeru" (tada je odlučeno da moj mandat traje samo dve umesto četiri godine), bila sam izabrana za člana jugoslovenske delegacije na zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija.

I tu sam iznenadila rukovodioce, jer sam se kolebala da li da prihvatim, pošto sam, budući da nisam imala nikakvog diplomatskog iskustva imala strah da neću znati to da radim. Ali Vladimir Popović, koji je bio šef delegacije, uputio me je da se upoznam sa materijalima socijalno-humanitarnog komiteta, za koji sam bila predviđena i da tada odlučim. Kada sam pročitala referat o društveno-ekonomskoj i humanitarnoj situaciji u svetu, o kojem je trebalo da se razgovara na zasedanju Generalne skupštine UN, videla sam da je to za mene kao sociologa veoma interesantno, te sam pristala. Brzo sam ušla u probleme po dolasku u Njujork i sa zadovoljstvom sam radila. Pri tom, malo slobodnog vremena sam koristila da posetim Kolumbija univerzitet i naročito Katedru za antropologiju i predavanja Margaret Mead, tada najčuvenijeg živog antropologa. Obilazila sam i muzeje, ali nisam imala dovoljno vremena za druge kulturne događaje, mada je to bila moja prva poseta Americi.

Dva događaja su se desila prilikom mog boravka u Njujorku: dolazak Josipa Broza i njegov govor u Generalnoj skupštini, koji smo danonoćno pripremali, i prijem delegacije kod njega i Jovanke (imam tu fotografiju, koja je slučajno stajala u mojoj vitrini kada su 1972. policajci došli da pretresu moj stan da bi zaplenili jedan zabranjeni broj "Filozofije". Možete zamisliti kako su se iznenadili videvši je!). Međutim prijem koji je Tito trebalo da održi u hotelu "Astoriya" bio je otkazan zbog pretnje da će na njega biti izvršen atentat.

Drugi događaj je bio ubistvo Kenedija, što mi je još više pojačalo neprijatan utisak da je Amerika, posebno Njujork, civilizacijski još sirova zemlja. To sam rekla nekim američkim novinarima, na njihovo veliko iznenađenje, jer su od mene, koja dolazim iz jedne male zemlje, očekivali divljenje. Na mene je, međutim, u poređenju sa Engleskom i Londonom, Njujork delovao kao košnica u kojoj se gubi individualni identitet, a individualnost izražava u slobodi da svako radi šta hoće, bez obzira na posledice. Nisam, ni tada, a ni kasnije, nikada želela da ostanem duže u Americi, iako mi je boravak u drugim gradovima, npr. u Filadelfiji, i u manjim gradovima, (Judžin) bio ugodniji. Ipak, ti kontrasti, koji su bili tamo vidni na svakom koraku, između ogromnog bogatstva i bede beskućnika (npr. V avenija i 42. ulica) uveravali su me da to nije društvo u kojem bih volela da živim, uprkos tome što su

mnogi Jugosloveni mislili da je Amerika vrhunac demokratije. Ja sam je videla kao zemlju u kojoj se olako ubijaju predsednici, u kojoj je stopa kriminala veoma visoka, u kojoj se ne sme ući u crnački geto u po' bela dana i koja je spremna da u ime vlastitih interesa vodi ratove širom sveta. Pritom, uprkos proklamovanom individualizmu ja sam se u Americi suočavala sa velikim konformizmom (koji je potvrđen Riesmanovom hipotezom o usamljenoj gomili).

“Zlatno doba” 1960-ih

Šezdesete godine – najdimaničniji period u razvoju jugoslovenskog socijalizma i za mene su bile pune značajnih događaja; “Gledišta” 1962-63, početka izlaska časopisa “Praxis”, Korčulanske letnje škole i studentskog pokreta 1968. To su godine u kojima su se i u svetu događale značajne stvari: Vijetnamski rat i pobuna širom Evrope i Amerike protiv ovog rata; čuveni studentski nemiri u Francuskoj; “Češko proleće” kao poslednji pokušaj u Istočnoj Evropi da se stvori “socijalizam sa ljudskim licem” i sovjetska intervencija koja je to ugušila (to je bio najznačajniji pokret u Sovjetskom lageru, posle mađarske pobune 1956, a koji je prethodio čuvenom pokretu “Solidarnost” 1980).

Saradnja u časopisu “Praxis” i učešće na Korčulanskoj školi otvorili su mi nove horizonte: druženje sa kolegama iz Zagreba, Slovenije i drugih krajeva bivše Jugoslavije, upoznavanje sa najpoznatijim svetskim imenima filozofije i društvenih nauka: Ernestom Blochom, Erichom Frommom, Lucienom Goldmanom, Eugenom Finkom, Leszekom Kolakowskim, Agnes

Heller, Karelom Kosikom, Jürgenom Habermasom i mnogim drugim. To je znatno uticalo na moje profesionalno sazrevanje. Zaista je Korčula bila oaza otvorenog društva usred Titovog autokratizma. Ali ta epizoda je trajala samo deset godina (do 1974), od kada nijedna štamparija više “neće” da štampa “Praxis”, a Korčulanska opština otkazuje gostoprimitvo letnjoj školi. Upravo način na koji su ugušene te dve institucije potvrđuje da su one bile strano telo u datom režimu, a ne njegova “produžena ruka” (kako to ocenjuju neki mlađi kritičari). Režim ih je tolerisao do izvesne mere iz strateških razloga – da bi se pred svetom prikazao kao “slobodno društvo”, ali kada se počeo umnožavati krug kritički mislećih intelektualaca, vlast je vešto izmanipulisala njihovo ukidanje.

Danas se govori o “Praxis grupi”, kao da je to bio krug istomišljenika i ljudi jedinstvenih idejnih pozicija. Međutim, u “Praxisu” su saradivali i neki članovi CK Hrvatske (Predrag Vranicki), a zajedno sa onima koji su već bili “obeleženi” kao disidenti, i drugi partijski funkcioneri, manje dogmatski nastrojeni i skloni liberalizaciji sistema.

Praxis je imao tri osnovna cilja: da revalorizuje humanističke ideje mladog Marxa i distancira se od sovjetske i jugoslovenske zvanične interpretacije marksizma; da se kritički obračunava sa staljinizmom; da razotkriva staljinističke naslage u jugoslovenskom “samoupravnom socijalizmu”, dovodeći to u vezu sa modernim tokovima filozofije i sociologije i uvodeći

moderne teorije (egzistencijalizam, fenomenologiju, hermeneutiku i dr.) u korpus ideja kojima se poklanjala dužna pažnja. Bila sam redovna saradnica "Praxisa" i učesnica Korčulanske letnje škole, gde sam izlagala i publikovala svoje prve kritičke napise, prvenstveno posvećene kritičkoj analizi jugoslovenskog socijalizma.

Da su takve kritike pogadale režim, vidi se iz toga što smo etiketirani kao "apstraktni humanisti", zatim kao "anarho-liberali" itd. Meni je prva etiketa prišivena početkom 1960-ih godina, kada je Savka Dabčević-Kučar oštro napala jedan moj članak, a nijedna redakcija nije htela da objavi moj odgovor.

Drugi značajan događaj je studentski pokret 1968. na Beogradskom univerzitetu. Iako je i u nekim drugim gradovima Jugoslavije bilo takvih pokreta, nigde se reka pobune nije tako slila u masovni, jednoglasni pokret, koji je spontano zahvatio sve fakultete u Beogradu.

Nisam znala šta se događa na podvožnjaku u Novom Beogradu dok nisam dobila poruku sa fakulteta da svi profesori dođu odmah na fakultet da bi se videlo šta dalje činiti. Na Filozofskom fakultetu, i na Arhitektonskom, koji je uz Filozofski bio jedan od najagilnijih, zatim na Mašinskom, Prirodno-matematičkom i drugima, doneta je odluka da svi studenti i profesori blokiraju fakultete i iz njih ne izađu dok se ne ispune zahtevi "Akcionog odbora". Oni su se odnosili, sa jedne strane, na kažnjavanje svih koji su

naredili da se studenti biju na podvožnjaku, a sa druge, da se udovolji zahtevima za reformu sistema u smislu smanjivanja socijalnih razlika, borbe protiv korupcije, privilegija ("crvena buržoazija"), državne zloupotrebe samoupravljanja, itd.

Ipak, neću govoriti o tome, bez obzira što postoje pogrešne interpretacije motivisanosti studentskog pokreta; hoću da govorim o svom ličnom doživljaju tog, po mom mišljenju, istorijskog događaja.

Zatvorili smo se po fakultetima i šest dana nismo iz njih izlazili, hranu su nam donosili "simpatizeri", koji su u ovom pokretu, kao i mi, videli mogućnost oslobađanja od okova birokratije i, dakako, priliku za jedan humaniji socijalizam, za koji smo verovali da može poštovati slobodu ličnosti i demokratiju. Danonoćno smo držali "konvente" na kojima smo teoretisali i raspravljali o svim praktičnim pitanjima koja su nas tištalala. Osećao se pravi revolucionarni duh i podsećao nas, pre svega, na Parisku revoluciju. To je bila "labudova pesma" Vojina Milića, koji nije spavao šest noći, učestvujući u svim konventima i šestog dana je potpuno ostao bez glasa. Uprkos osećanju važnosti nismo se izolovali od sveta, koji je hteo da nam se pridruži. U dvorištu kapetan Mišinog zdanja imali smo svakodnevne skupove, čiji je *spiritus moveus* bio Dragoljub Mićunović, koji se nije odvajao od mikrofona, držeći vatrene govore. Na te skupove su dolazili i sa drugih fakulteta; dolazili su i građani, uglavnom intelektualci, a najviše glumci, Ljuba Tadić, Stevo

Žigon (koji je danas postao žalosna senka tadašnjeg vatrenog branioca slobode) i mnogi drugi. Pokušaj radnika iz nekih fabrika da nam se priključe i izraze svoju solidarnost brutalno je sprečen. Fabrike su bile blokirane. Ali je počelo fabrikovanje "protestnih telegrama", koje su pisali direktori, u ime svojih radnika.

Naravno, policija nije mogla da prodre u zgrade fakulteta, iako je Filozofski fakultet sve vreme bio opkoljen jakim policijskim snagama.

Ni većina vlastodržaca se nije usuđivala da uđe u zgradu fakulteta. Pamtim dolazak Latinke Perović i Miloša Minića, koji su, navodno, pristali na pregovore, a u stvari došli su da nas ubeđuju da se povučemo. Bilo je i naših emisara koji su dolazili da pregovaraju sa političarima, a među njima najpopustljiviji je bio Mihailo Marković.

Za mene su to bili prvorazredni događaji, koje i danas, posle toliko godina, do detalja pamtim. Srce mi je bilo puno nade, u uverenju da činimo značajno delo i da možemo kao pojedinci i kao pokret nešto promeniti.

Ali Tito je bio lukav političar. Nije dozvolio da policija interveniše, iako su neki iz vrha to odlučno zahtevali. Priznao je da su činjenice "greške" na koje su studenti ukazali, i rekao studentima da su 90% u pravu, ali da su se u pokret infiltrirali i neprijatelji (10%), tj. neki profesori, koji su hteli da sruše socijalizam. Vrlo veštom manipulacijom – svojim čuvenim

govorom na televiziji – obećao je da će studentski zahtevi biti ispunjeni, ali je rekao da krivci moraju biti kažnjeni. Tako je Tito jednim udarcem ubio dve muve. Uspeo je da smiri pobunjene studente (kozaračko kolo se igralo pred Pravnim fakultetom), a sa druge strane, počeo je rat za čišćenje Univerziteta od “nepodobnih elemenata”, što je tada pogodilo samo Filozofski fakultet. Ali, ta bitka trajala je punih sedam godina, dok cilj nije bio ostvaren. U onih 10% bili su uvršćeni i neki najrevolucionarniji studenti, koji će zaglaviti na robiji: Vlada Mijanović, Milan Nikolić, Jelka Kljajić – vremenom se broj optuženih studenata povećavao.

To je bio kraj moje partijske karijere. Gradski komitet partije doneo je odluku da raspusti partijsku organizaciju Filozofskog fakulteta, koja je svesrdno podržala studentski pokret, najavljujući mogućnost ponovne pojedinačne registracije. Koliko mi je poznato, sem jednog-dva slučaja, niko od profesora sa katedre filozofije, sociologije i psihologije nije tražio preregistraciju.

Čuveno Titovo i Dolancovo pismo iz 1970-ih godina, kojim je uveden “novi kurs”, a u stvari vraćene stare metode jačanja partije (jer Tito nikada nije raščistio sa svojom boljševičkom prošlošću), razotkrilo je činjenicu da se politika SKJ posle 1948. nije suštinski promenila i da je jugoslovenski režim u biti pripadao sovjetskoj porodici (o čemu sam pisala u knjizi “Krizna identiteta savremenog jugoslovenskog društva”,

1988). Takav režim nije mogao trajnije da toleriše liberalizaciju i partija je morala da raščisti sve što joj je stajalo na putu.

Početakom 1970-ih Tito vodi borbu na dva fronta. U Hrvatskoj protiv "mas-poka", a u Srbiji protiv liberala i tadašnjeg partijskog rukovodstva (Marko Nikezić, Latinka Perović, Mirko Tepavac). Problem rešava smenjivanjem oba CK. Iako je u periodu vladavine liberala u Srbiji bilo mnogo zabranjenih knjiga (među njima i jedna od mojih), ne slažem se sa ocenama da tu nije bilo liberalne politike, jer Nikezić je doista bio Evropejac i demokrata. Ali problem je bio u pokoravanju svih partijskih kadrova Titovom autoritetu – i tako se desilo da struja koja je bila u većini izgubi od Titove manjine i bude smenjeno rukovodstvo uz masovnu čistku u bazi.

Ali vratimo se zahtevu da se zabrani moja knjiga "Čovek i njegov svet", koja je izašla 1973. Toj knjizi je suđeno (a ne autoru, kako je rekao sudija, zbog čega mi nije dozvolio da govorim u odbrani), jer je u njoj postojalo jedno poglavlje u kojem je izneta kritička analiza tadašnjeg jugoslovenskog društva. Vredi opisati kako je izgledalo suđenje. Kao što rekoah, nije mi bilo dozvoljeno da govorim niti je to bilo ijednom stručnjaku iz oblasti sociologije, a "inkriminisan" tekstovi su često bili citati iz knjiga drugih autora, između ostalih i Stipeta Šuvara, visokog partijskog funkcionera. Ostalo je na sudiji i poroti da procene da li

je knjiga bila naučno delo ili "pamflet". Oni su to i ustanovili za nepunih 15 minuta (za knjigu od 660 strana) zaključivši da je ne treba zabraniti celu, jer je to "naučno delo", već samo glavu o jugoslovenskom društvu pošto je to bio "pamflet". Tako je iz već objavljene knjige, koja je bila povučena, istrgnuto oko 50 strana i tako "okrnjena" ponovo je puštena u prodaju. Kao uspomenu na taj događaj imam i tu verziju.

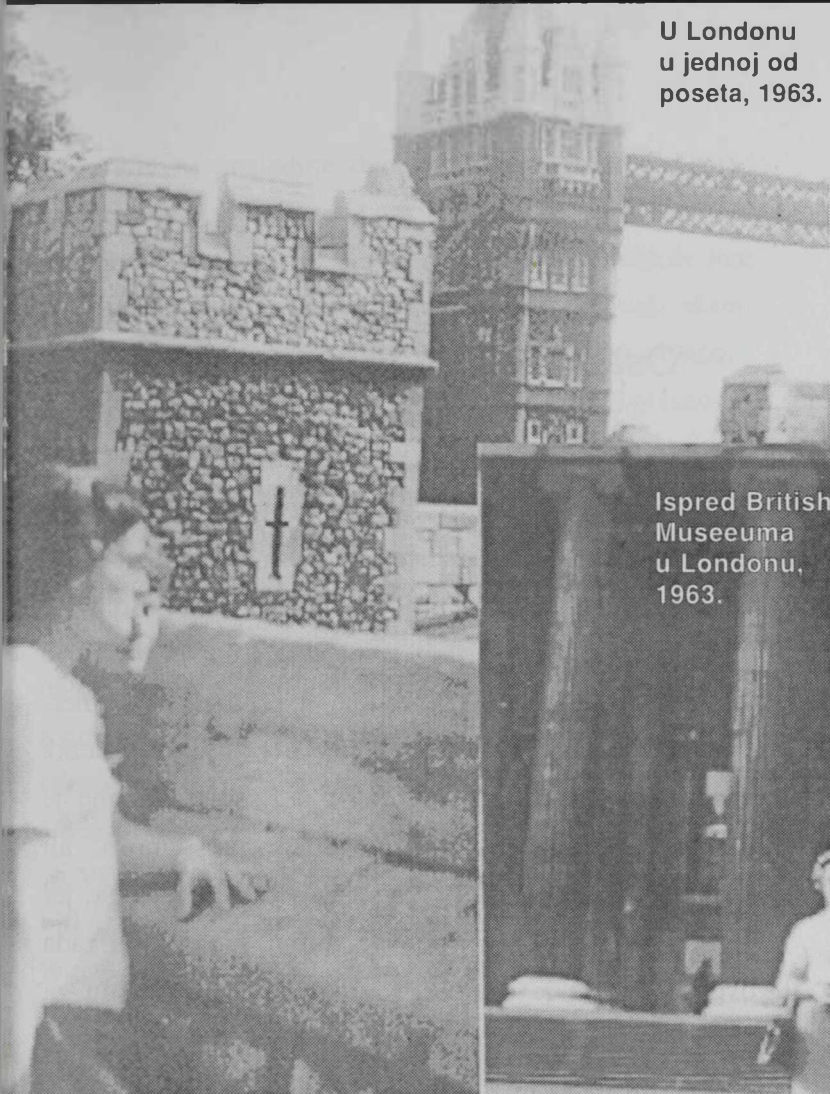
Stipendisti British Councila, London 1957/58.

Kurs međunarodni u Edinburgu, mart – april 1959.

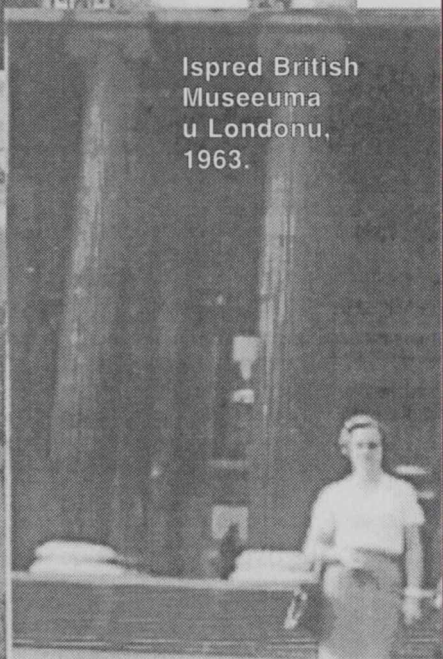

U Londonu
u jednoj od
poseta, 1963.

Ispred British
Museuma
u Londonu,
1963.

Simpozijum
sociologa
u Ohridu, 1965.

“Osam beogradskih profesora”

Sedamdesetih godina skupilo se, za mene mnogo nepogodnih događaja. Isterana sam sa Filozofskog fakulteta i zabranjen mi je profesorski rad. Umro je moj brat, moj prvi učitelj i vaspitač i najveći oslonac u životu. Teško sam prebrodila tu nesreću i neizmer- na tuga trajala je godinama. Tih godina je i moja ćerka Brana odlučila da ode iz zemlje u Ženevu, što me je mnogo pogodilo. Pretila mi je strašna samoća, ali nisam mogla da je zaustavljam iz sebičnih razloga, jer je bila veoma nezadovoljna životom i uslovima rada ovde. Završila je sociologiju i radila je u Zavodu za nezbrinutu decu u Zvečanskoj.

Sve to obeležilo je moj život sledeće dve decenije. Počelo je onda kada smo posle 1968. na “crnu listu” (onih 10% krivaca) stavljeni nas osam profesora Filozofskog fakulteta: Mihailo Marković, Ljuba Tadić, ja, Sveta Stojanović, Miladin Životić, Dragoljub Mićunović, Nebojša Popov i Triva Indić.

“Drama” isterivanja “osam beogradskih profesora” trajala je punih sedam godina. Zanimljivo je uporediti to sa današnjim “čistkama” na Univerzitetu. Samo u

Beogradu za poslednje dve godine proterano je, ili je Univerzitet napustilo u znak protesta, 180 saradnika. Dekani (profesor Jova Kovačević, profesor Nikola Rot i profesor Sima Ćirković) hrabro su odolevali skoro svakodnevnim pritiscima, ali ih je podržavao celokupni kolektiv (samo je jedan profesor na kraju glasao za naše isključivanje na sednici Veća). Bili smo optuženi kao protivnici socijalizma i samoupravljanja i proglašeni za "moralno-politički nepodobne vaspitače".

Fakultet je preduzeo dotle nepoznatu proceduru. Za svakog od nas bila je izabrana komisija sastavljena od najpoznatijih filozofa i sociologa iz cele Jugoslavije. Komisija je procenjivala našu moralnu i stručnu sposobnost – i svi referati su bili veoma pozitivni, pa Veće nije moglo glasati protiv njih.

Veće je tada imalo autonomiju da odlučuje ko će biti izabran za profesora i saradnika. Može se reći da je tu funkcionisalo samoupravljanje u izvornom značenju.

Kada se pritiscima na Fakultet ništa nije moglo postići, Skupština je promenila Zakon o univerzitetu, kojim je suspendovala autonomno odlučivanje fakulteta o izboru profesora, prenoseći to pravo na Skupštinu u slučajevima "kada su ugroženi opšti interesi". Budući da je Skupština Srbije (a u stvari Josip Broz) smatrala da je u našem slučaju to posredi, odmah je donela odluku i o našoj suspenziji.

Kuriozitet je i kako smo saznali da od januara 1975. godine više nismo profesori Filozofskog fakul-

teta. Nikada nismo dobili nikakvu pismenu odluku o tome. Jednostavno smo iz novina saznali vest. I, drugi kuriozitet. Odmah potom, saopšteno nam je da možemo da podignemo pasoše koje su nam pre nekoliko godina oduzeli, a to je moglo značiti samo: "Idite kud hoćete da trujete mlade u svetu, ovde ste nepoželjni". Međutim, na tu implicitnu poruku niko od nas se nije odazvao, ili bar ne za stalni odlazak iz zemlje.

Naš status "nezaposlenih" (iako smo u tom periodu veoma mnogo radili, ali bez mogućnosti da nešto objavimo u zemlji) trajao je šest godina. Vlada Srbije je htela po svaku cenu da nam nađe neka mesta izvan Univerziteta. Ali mi na to nismo pristajali, solidarno tvrdeći da smo bez osnova udaljeni sa Univerziteta i da se možemo vratiti samo na Univerzitet.

Pod suspenzijom, dobijali smo samo deo ionako niskih plata, ali nam je i to posle izvesnog vremena uskraćeno, jer smo prebačeni na biro rada i tada smo dobijali socijalnu pomoć.

Neverovatno je kako je taj događaj izazvao snažan odjek u univerzitetskim krugovima u svetu. Iz mnogih svetskih univerziteta skoro svakodnevno stizale su peticije sa potpisima i po stotinu saradnika, koji su zahtevali da budemo vraćeni na Univerzitet. Naravno, to nije pomoglo, mada je Tito vodio računa o tome kakav se "image" o Jugoslaviji stvarao tim povodom. Međutim, "carska se ne poriče", posebno u uslovima

kada je ponovo stavljen jači naglasak na ideološku indoktrinaciju.

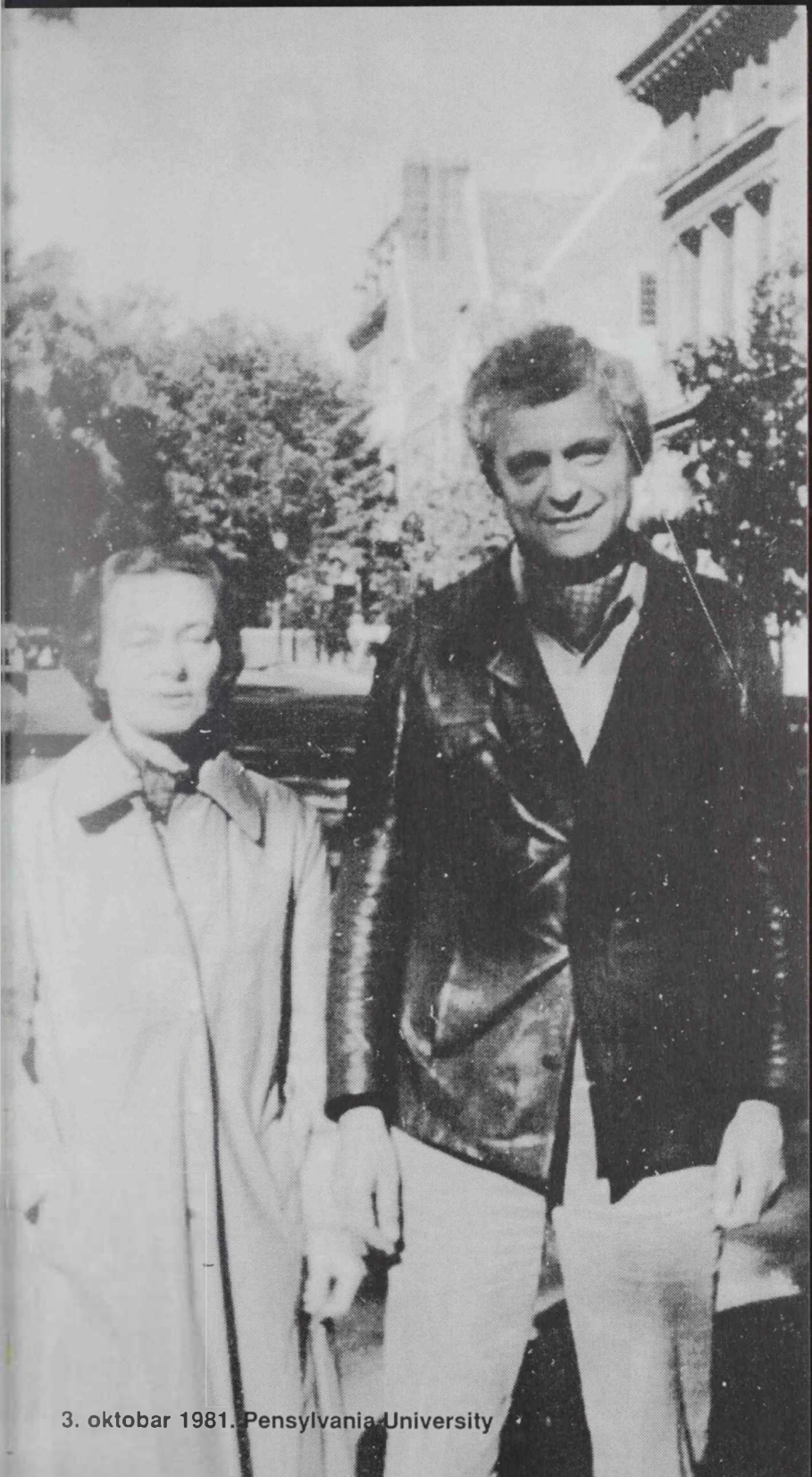
Jedan drugi događaj je imao uticaja: 1980. prilikom mog odlaska u Ženevu kod Brane, donela sam žalbu zbog političke diskriminacije na radu i predala je Međunarodnoj organizaciji rada; potpisali smo je Ljuba Tadić i ja. Posle izvesnog vremena je iz ILO-a došla jedna komisija u Beograd da ispita slučaj "diskriminacije na radu iz političkih razloga". Zahvaljujući tome, Vlada Srbije je juna 1981. godine donela odluku da pri Institutu društvenih nauka formira Centar za filozofiju i društvenu teoriju, gde nam je svima ponuđeno mesto, a Institut društvenih nauka je postao deo Univerziteta – čime je naš zahtev bio ispunjen. O ulozi Milana Milutinovića koji je tada bio ministar prosvete, i njegovom pokušaju da nas pre toga natera da prihvatimo bilo kakva zaposlenja, da bi Vlada "oprala ruke", već sam ranije pisala.

Vlast je, međutim, mislila da je rešila problem i stvaranjem Centra uništila "disidente", gde nas je svih osam smestila kao u neki geto dajući nam tako uhleblje. Ali mi nismo mislili da je Centar samo mesto gde ćemo dolaziti po platu, već smo počeli veoma ozbiljno da radimo na istraživačkim projektima, angažujući i kolege izvan našeg kruga i već 1982. izašle su dve knjige: moja "Staljinizam i socijalizam", koja je promovisana u SKC-u, i knjiga Voje Koštunice i Koste Čavoškog o posleratnom pluralizmu. Knjiga Nebojše

Popova o socijalnim sukobima bila je povučena iz štampe. To se, naravno, nije nimalo svidelo establišmentu. Budnim okom je nadgledao rad Centra.*) Veliki projekat na kome smo radili bila je uporedna analiza različitih koncepcija i praksi socijalizma – iz čega je nastalo više knjiga desetina autora.

Centar se sve više razgranavao i obuhvatao nove mlade kritički misleće filozofe, sociologe i politikologe, tako da je kasnije prerastavši u Institut, imao interesantnu strukturu; njegovi članovi su postali i Vesna Pešić, Zoran Đinđić, Kosta Čavoški, Voja Koštunica, kao i niz mladih, tek diplomiranih filozofa i sociologa. Institut i danas radi bolje od drugih i privlači nove članove, tako da se broj članova od osnivanja Centra više nego utrostručio.

*) Tako je i jedna konferencija međunarodnog karaktera bila zabranjena, iako su neki učesnici već bili na putu ka Beogradu.

3. oktobar 1981. Pennsylvania University

Orašac, 1975.

Moji drugovi

Uvek sam imala mešovito društvo, muške i ženske prijatelje i često kod bliskog prijateljstva nisam pravila razliku u polu. Ipak, moja najbolja prijateljica, od ranih školskih dana sve do njene smrti, bila je Nada, kojoj sam, kao devojčica, pisala tako strasna pisma da njen muž nikada nije poverovao da to nije bio neki muški obožavalac. Rekla sam kako sam je u detinjstvu svuda "vukla" sa sobom i kako je i ona bila deo našeg lepog druženja. Iako ju je šezdesetih put odveo sa mužem u Nemačku, gde su ostali deset godina, prijateljstvo je trajalo a odmah po njenom povratku, druženje je postalo intenzivnije. Najčešće smo išli u pozorište i na njihov plac u Trešnji, a oni su dolazili kod mene u Orašac. Ako se tako može opisati naše prijateljstvo, rekla bih da sam je volela kao sestru a tako osećam i njen gubitak.

Jedno drugo prijateljstvo, koje se, za mene, iz neobjašnjivih razloga prekinulo, bilo je druženje sa kolegicom Bubom, kod koje sam često odlazila posećujući i njenu majku koja me je volela. Vezane i profesionalno, imale smo mnogo zajedničkog i osećale

potrebu jedna za drugom, ali jednog dana, uprkos mojim pokušajima da je održim, ta veza je iznenada prekinuta, i do danas nisam saznala razloge za to.

Imala sam dosta prijatelja i u inostranstvu, sa kojima sam se dopisivala ili ih posećivala prilikom svojih boravaka na raznim međunarodnim konferencijama: Julie iz Filadelfije, kod koje sam jedno vreme i stanovala kada sam bila na gostovanju u tom delu Amerike; Ivan - Mađar, koji je emigrirao u Kanadu, čiji sam, takođe, jednom bila gost; Zygmunt, sa kojim se prijateljstvo nastavilo i posle prekinute intimnije veze; Dik, koji mi nije bio samo šef Odseka na Haverford Collegu nego i dugogodišnji prijatelj; Suzan, koja me je prilikom boravka u Jugoslaviji jednom posetila u Orašcu i nekoliko drugih, sa kojima sam, nažalost, prekinula vezu tokom izolacije i otežanog putovanja u inostranstvo.

Možda je neuobičajeno da se govori o prijateljstvu sa sestrom, ali ono potiče iz detinjstva, a naročito se pojačavalo u našem poznom dobu, kada smo, od nas šestoro, Ivanka i ja ostale same. Potreba da se svakodnevno vidimo, da podelimo brige i sumnje, vezuje nas sve čvršće. Teško mi je kad je mnogo depresivna i kad joj treba stalno ulivati nadu u život, ali me raduje kad živne i postane veselija, što se dogodilo sa ovim promenama od 5. oktobra. Ipak, često je usamljena, jer ja uvek nemam dovoljno vremena da joj posvetim.

Neobično je da se u poznijim godinama sklapaju nova i iskrena prijateljstva, ali to se dogodilo sa

Marijom, sa kojom sam postala veoma bliska i često se družimo (obe smo strasni ljubitelji pozorišta), a delimo zajedničke potrebe i interesovanja i u profesiji, što nas takođe vezuje. Uvek sam volela osobe koje su umele da budu otvorene. Nisam od onih koji se zadovoljavaju životom “u gomili”, i više volim da budem sama nego okružena ljudima sa kojim ne mogu da se zbližim.

Vrlo sam probirljiva i zato nisam imala mnogo prijatelja, ali su to uvek bili oni pravi, čije mi je društvo značilo mnogo.

Poseta manastirima:
Dejan Medaković, Ljuba Tadić,
Laza Trifunović, Sveta Stojanović
i ja, 1976.

Sa profesorom Zaninovićem sa Oregon University,
Pešćane Dine, SAD, 1983.

Seosko izgnanstvo

U vreme nezaposlenosti najveći deo godine provodila sam na selu – u Orašcu na Savi kraj Šapca, gde sam imala kućicu, svu okruženu ružičnjakom (zahvaljujući izuzetnom talentu za gajenje cveća moje majke). U selu su je zvali “kućica u cveću”. Tu sam uživala u lepoti nepatvorene seoske prirode i blizine reke. Imala sam hladovinu od vinove loze, pod kojom sam pila prvu jutarnju kafu, posle koje su na sto dolazile pisaća mašina i potrebne knjige i – počinjao je rad. Seljaci koji su prolazili tim putem vodeći stoku na ispašu, zastajkiivali su pred mojim plotom i sa čuđenjem me pitali, znajući šta mi se desilo: “Zašto radiš kad ne moraš?”

Ali tu nisam radila samo intelektualno. Kosila sam travu u svom dvorištu, plevila zasade i cveće, farbala stolice i stolove. U jednom takvom poslu zatekao me je i švedski profesor Himelstrand, koji je tada bio predsednik Međunarodne asocijacije sociologa. Kod mene u Orašac doveo ga je Boža Jakšić, jer me nije našao u Beogradu. Tu me je posetila i Susan Woodward i bila, po domaćem običaju, počašćena

slatkim i vodom iz pumpe. Malo sam se kupala u Savi zbog zagađenosti. Nedaleko od moje kuće bile su iskopane šljunkare, u kojima je, voda bila bistra kao suza i tu smo odlazili na kupanje.

Često sam čak razmišljala o tome da se definitivno povučem u tu omamljujuću seosku tišinu i da tu na miru pišem knjige i u opuštenosti drugujem sa prirodom. I doista, u Orašcu sam sa najvećom lakoćom pisala i spremala dve knjige, koje, naravno tada nisam mogla da objavim, jer sam bila pod "embargom".

Orašac je bio i mesto intenzivnih rasprava kada su kod mene dolazile grupe kolega, pre svih "osam profesora". Razgovarali bi o našoj situaciji, izgledima za promene i o nekim drugim pitanjima. Spajali smo, tu, poput antičkih filozofa, intelektualni rad sa hedonizmom, pa su priređivane gozbe uz pečeno jagnje ili Nebojšin pasulj, i dan bi proticao ugodno i interesantno.

Do moje kuće nije bilo lako doći, jer je bila izvan sela, na obali Save i nije bilo dobrog puta. Posle kiša je bilo mnogo blata, pa su se moji posetioci znali katkad i zaglibiti. Pa ipak, svi su rado dolazili na ova "posela", gde nas niko nije pratio i prisluškivao. Inače u Beogradu, kada smo se telefonom dogovarali gde ćemo se sastati, uvek smo zaticali nekog "žbira" za susednim stolom. Naša grupa se često sastajala. Neretko smo se prepirali. Pored rasprava, pisali smo razne peticije i "otvorena pisma" vlastima, a o tome

je Nebojša pisao u knjizi "Contra Fatum". Da nije bilo njegove sklonosti da beleži aktuelnu istoriju, mnogo toga bi bilo zaboravljeno ili iskrivljeno. A to je uistinu bio veoma dinamičan i stvarno uzbudljiv period.

Moja "seoska idila" se, međutim, prekidala čestim putovanjima u inostranstvo, ali sam se po povratku opet vraćala u svoj Orašac.

Suvoluh, seoska aktivnost

Surduk, letnji odmor
na selu, 1995.

Slobodnolebdeća intelektualka

Vreme "nezaposlenosti" proteklo je, u stvari u intenzivnom radu. Čitala sam mnogo novu literaturu, zahvaljujući boravcima u inostranstvu, radila na pripremi knjiga, predavala studentima u inostranstvu, i na redovnim i na postdiplomskim studijama jer mi je to bilo zabranjeno u Jugoslaviji.

Odmah pošto sam udaljena sa fakulteta, kada mi je vraćen pasoš, prihvatila sam da gostujem na Univezitetima u Švedskoj (posetila sam sve Švedske univerzitete) i tokom četvoromesečnog boravka održala niz predavanja, pre svega iz antropologije, ali njih je mnogo interesovala i tzv. praxis filozofija, kao i priroda jugoslovenskog društva. Ono što me je veoma iznenadilo je bila jednoobraznost programa, čak do detalja i do preporučene literature, što je dolazilo kao obavezan curriculum iz Ministarstva; ali su i oni bili nemalo iznenađeni kada sam im objasnila da programe na Univerzitetima u Jugoslaviji prave sami profesori uz saglasnost naučnih veća. To se nekako stapalo sa njihovom nekritičkom slikom o našoj zemlji i njihovom visokom ocenom Kardeljeve koncepcije. Interesantno da su me i sindikati pozivali da govorim o

“Praxis grupi” i činilo se da u Švedskoj ljudi o nama više znaju nego u Jugoslaviji. U Stokholmu sam imala oštre polemike sa grupom staljinista, koji naravno, nisu mogli da prihvate moje kritičko stanovište.

U drugoj polovini 1975. bila sam profesorka na Univerzitetu u Bradfordu, u Engleskoj, na Katedri koja je dosta podsećala na naš interdisciplinarni studij antropologije. Tu sam ostala jedan semestar. Očekivalo se da ću konkurisati na upražnjeno mesto profesora antropologije i nisu krili iznenađenje zbog moje odluke da se vratim u Beograd. Ponovo sam 1976. predavala na tom Univerzitetu, ali na Katedri za Jugoslovenske studije i, naravno, pre svega o problemima jugoslovenskog društva. Zatim sam 1981. bila gostujući profesor na Haverford College u Pensilvaniji, SAD, gde sam držala dva kursa iz antropologije, koji su izazvali veliko interesovanje studenata, pa su mnogi dolazili i na individualne konsultacije, često i o privatnim pitanjima. U Haverfordu sam se vrlo prijatno osećala, jer je to mali lep grad u neposrednoj blizini Filadelfije, gde sam često odlazila na Univerzitet Pensilvanija na razne diskusije i seminare, kao i u biblioteku, iako je i haverfordska biblioteka pružala velike mogućnosti. Fascinirali su me uslovi studiranja. Još pre početka kurseva, sve knjige koje sam preporučila bile su nabavljene u Book-shopu, sa popustom, a u biblioteci izdvojene na posebnim policama za studente koji su se opredelili za te kurseve. Drugo, studenti su bili veoma aktivni na časovima, od njihovih brojnih

pitanja često nisam uspevala da završim planirano predavanje na započeti način, morala sam da menjam metod. Prijatno me je iznenadio i jedan drugi događaj. Pošto više nije bilo mesta u kampusu, morala sam iznajmiti privatni stan koji je bio potpuno prazan. Akcijom solidarnosti kolega on je bio kompletno ispunjen svim stvarima koje su mi bile potrebne, uključujući i TV. Tu sam duh Amerike mnogo bolje osetila nego u Njujorku.

Taj period mi je, dakle pružio mogućnost da dosta putujem po Evropi i Americi i prisustvujem mnogim međunarodnim konferencijama i kongresima. Bila sam na većini kongresa Međunarodne asocijacije sociologa: u Evijanu, u Upsali, Meksiko Sitiju, Madridu gde smo kandidovali Beograd kao mesto održavanja sledećeg Kongresa, ne sluteći da uskoro neće postojati SFR Jugoslavija i da će to biti poprište krvavih ratova. Na mnogim međunarodnim konferencijama podnosila sam saopštenja o različitim temama: u Amsterdamu, Parizu, Njujorku, Vašingtonu, Moskvi, Budimpešti, Pragu, San Francisku, Milanu, Oksfordu, Cambridgu, Toledu u Španiji, Frankfurtu i drugde. Na kraćim boravcima držala sam predavanja na Univerzitetu Jel, u Njujorku, u Bostonu, u Oregonu. Upoznala sam mnoge kolege sa raznih univerziteta, a sa nekima postala i prijatelj: sa Dickom Bernsteinom, Julie Mostov, Jürgenom Habermasom, Agnes Hellerovom i Ferenc Feherom, Zygmuntom Baumanom – koji mi je bio i mnogo više od toga.

Sve to je činilo da mi prinudna apstinencija na Beogradskom univerzitetu nije teško padala – između Orašca i sveta.

To je i period kada sam pripremila tri kasnije publikovane knjige: “Porodica kao ljudska zajednica”, “Staljinizam i socijalizam” i “Križa identiteta savremenog jugoslovenskog društva”. Ovu poslednju sam kompletirala tek ponovnim zaposlenjem u Centru, jer jedan njen deo sadrži opsežne intervjuje sa značajnim ličnostima jugoslovenske politike o njihovom pogledu na tokove jugoslovenskog društva. Intervjuje su mi dali: Koča Popović, Marko Nikezić, Mirko Tepavac, Mijalko Todorović, Milovan Đilas, Svetozar Vukmanović Tempo, dok su neki odbili da mi daju intervju, a neki umrli u toku rada. To je bio i svojevrsan test, jer su odbili upravo oni konzervativniji koji su bili manje sigurni u sebe.

Godine 1981. vraćena sam na Univerzitet tako što je Institut društvenih nauka pri kojem je bio naš Centar, postao deo Univerziteta – ali je to bio samo polovični “comeback” budući da mi još nije bio dozvoljen predavački rad. Deset godina kasnije vratiću se na Filozofski fakultet da ponovo predajem antropologiju, u zvanju redovnog profesora, sa zakašnjenjem od 15 godina (jer je referat za to zvanje bio napisan pre moga isključenja sa Univerziteta).

Tada sam često putovala u Ženevu da posetim Branu. Sa njenim suprugom Pierrom, išli smo u duge

šetnje ne samo po brdima Ženeve nego i po obližnjim delovima Francuske. To je ublažavalo moju usamljenost, ali me i podsećalo na prazan stan u Beogradu, u kojem sam nekako teže doživljavala samoću nego na selu.

Jerusalim, kod predsednika Republike, januar

U Kibbutzu, Ein Shemir sa Jugoslovenki
januar 1978.

Sa kolegama na međunarodnom simpozijumu o etici,
Grenada, Španija, 1988.

“Solidarnost”

Jedan od najznačajnijih događaja početkom 1980-ih, za mene je bio nastanak tog veličanstvenog desetmilionskog pokreta u Poljskoj, koji je ponovo, posle kraja “praškog proleća”, probudio nadu da će se i u Istočnoj Evropi društvo osloboditi i demokratizovati. Iako se o prirodi toga pokreta pisalo dosta kontroverzno, mislim da je Jacek Kuronj u pravu kada tvrdi da to nije bio antikomunistički pokret, već pokret za rušenje totalitarizma, u šta me je uverio i razgovor sa Adamom Michnikom 1980. u Varšavi. Mada mi je on tada izričito tvrdio da vrednosti za koje se zalaže “Solidarnost” nemaju veze sa socijalizmom, kada ih je karakterizovao, videlo se da tu ima velike sličnosti sa onim što je deklariralo “praško proleće” i sa vrednostima za koje se “Praxis” zalagao. Neki su nevesito isticali, kao problematičan uticaj klerikalizma, ali sam u Varšavi shvatila da pokret nije imao klerikalnu ideološku podlogu (iako je Leh Walensa bio vrlo religiozan, i ne samo on), već je crkva, kao relativno nezavisna institucija, dala pokretu podršku, koja mu je bila neophodna da postane masovan.

Naravno da sam morala da odem u Poljsku da na licu mesta vidim to "čudo" u krilu "realnog socijalizma". Zahvaljujući prijateljici Magdi Petrinjskoj, (kasnije u vreme preokreta bila je kulturni ataše u Poljskoj ambasadi u Beogradu) uspela sam da dođem u kontakt sa više "vođa" "Solidarnosti" (taj termin se tamo nije upotrebljavao, jer su punopravno radili regionalni i fabrički odbori u kojima su intelektualci igrali ulogu "eksperata"), koji su mi omogućili i da posetim neke fabrike i prisustvujem zasedanjima njihovih odbora. Nezaboravna je moja poseta fabrici "Nova Huta" u Krakovu. Bila sam fascinirana atmosferom i na delu manifestovanom praksom "grass-root" pokreta, gde su radnici i inženjeri ozbiljno i sa poznavanjem razmatrali probleme i ravnopravno sa "ekspertima" učestvovali u diskusiji, često žustro polemišući sa njima. Nisam mogla da se otmem utisku da je tu "revolucija" na delu u najboljem smislu i tada sam oduševljeno pisala (u "Praxis International"): "Posetilac u Poljskoj između avgusta 1980. i decembra 1981. nije mogao da se otme utisku da je sve što se događalo u tih petnaest meseci bio klasični uzor "of man-making history" – sudeći po svesnoj opredeljenosti za pokret (to nije bio običan masovni pokret u kojem su se gubile individue i njihova inicijativa), ličnoj privrženosti (a ne fatalizmu) i ispoljavanju lične odgovornosti za sve odluke. Po svemu tome, to je doista bio jedinstven masovni pokret u modernoj istoriji".

U njemu su začete dve važne, rekla bih čak odlučujuće i sudbonosne ideje za budućnost poljskog društva – ideja o alternativnom društvu i kulturi, u okviru koje je i ideja o slobodnom obrazovanju “Flying University” (što će meni poslužiti kao inspiracija da podstaknemo osnivanje “Slobodnog univerziteta” u Beogradu).

“Poljski pokret “Solidarnost” otvorio je novi horizont” (pisala sam dalje) “u konceptualizaciji kvalitativno nove forme masovne socijalne organizacije, pokazujući da je era čisto proleterskih pokreta završena i da se moraju organizovati novi socijalni pokreti širokog spektra; da je period klasičnih revolucija prošao i da pokret mora da izgrađuje dugoročnu strategiju evolutivnih promena (samoograničavajuća revolucija), koji će prevazići uskopolitičke ciljeve, angažujući emancipatorski potencijal kako društva u celini tako i svake individue. To je bio realan poziv za socijalno oslobođenje, od svih oblika državne dominacije. (“Društvo protiv države” – lozinka koja je označavala poziv na otpor totalitarnoj vlasti i koja je urodila plodom, omogućujući poljskom društvu da najbezbolnije pređe iz totalitarizma u demokratiju).”

“Slobodni univerzitet”

Po povratku iz Varšave na jednom od uobičajenih sastanaka naše grupe “osam”, iznela sam ideju da i mi stvorimo nešto poput “Flying Univerzity”, ali pošto nismo imali mogućnosti da putujemo ni po celoj Srbiji, a pogotovu ne po Jugoslaviji, odlučili smo da to bude “Slobodni (otvoreni) univerzitet” – u Beogradu, koji smo mogli držati samo u privatnim stanovima. Najveći broj sastanaka održan je u mom stanu u Georgi Dimitrova, neki kod Dobrice Ćosića, Mihaila Markovića i Miladina Životića.

Na prvom skupu, septembra 1980, opisala sam prisutnima utiske iz Poljske i govorila o specifičnostima pokreta *Solidarnost* i strategiji “alternativnog društva i kulture”. Zatim je proširena grupa počela redovno da se sastaje jednom nedeljno, napravivši program tema o kojima će raspravljati u 1980/81. godini. Teme su bile raznovrsne: “Pravo u zemljama realnog socijalizma” (Kosta Čavoški), “Iskustvo iz Amerike” (Milan Nikolić) “O platformi časopisa *Javnost*” koji nije uspeo da ugleda svetlost dana, (Dobrica Ćosić). “O teorji stvaralaštva” (Danko Grlić), “Ideje, pokreti, ideologije” (Nebojša Popov), “O Španiji” (Trivo

Indić), “O problemima ideologije” (polemika Ljube Tadića i Miladina Životića), “Odnos fenomenologije, ideologije i hermeneutike” (Milorad Bilandžić), “Psihoanaliza i fenomenologija” (Dejan Jelovac), “O ljudskim potrebama” – polemika (Milan Marković i Zagorka Golubović), “O odnosu moderne umetnosti prema humanističkim idejama” (Lazar Stojanović), “Istraživanje o klasnoj svesti radničke klase” (Mladen Lazić), “Ideja progresa (Zoran Avramović), “O modernizaciji” (Mihailo Marković), “Mesto “Praxisa” u društvenim kretanjima danas” (Lazar Stojanović, Jelka Imširović), “Čovek prirodno biće” (Svetlana Knjazeva), “O jugoslovenskom sistemu” (Sveta Stojanović), itd.

Diskusije su bile veoma interesantne, često žestoke, ali tolerantne.

Policija je sigurno budno pratila rad “Slobodnog univerziteta”, što se potvrđuje i time što su na razne načine pokušavali da ometu njegov rad: pozivanjem pojedinih učesnika na “informativne razgovore”, a sigurno i ubacivanjem svojih ljudi koji su ih informisali – na šta se mi nismo obazirali, jer su vrata naših stanova bila stalno otvorena. Jednog dana Dobrica i ja smo pozvani da dođemo u policiju i donesemo spisak učesnika i mesta održavanja skupova. Odbili smo da se odazovemo pozivu i da damo spisak učesnika, ali smo im dali adrese održavanja skupova, ističući da su to otvoreni sastanci i da ko god želi, može da dođe. Posle toga, izvesno vreme, ništa se nije desilo.

Kasnije se formira više grupa, tzv. malih škola, gde se okupljaju uglavnom studenti. I ja sam, (u mom stanu) držala jedan kurs za studente, koji su hteli da slušaju antropologiju, koja se više nije predavala na fakultetu. Rad tih različitih grupa traje sve do 1986. dok policija jedno veče nije banula u stan na skup na kojem je trebalo da govori Milovan Đilas i pokupila desetine učesnika. Pokušali su da dokažu postojanje "ilegalne, neprijateljske organizacije".

Tada su svi učesnici "Slobodnog univerziteta" pozivani u policiju da daju izjave. Mi koji smo bili inicijatori ovog Univerziteta insistirali smo da ako moraju nekog da hapse, da to budemo mi. Ali, za to nije bilo osnova, jer je prema Ustavu bilo dozvoljeno slobodno okupljanje.

Ipak, završilo se suđenjem šestorici učesnika, ali je propao pokušaj da se dokaže rad ilegalne organizacije. Suđenje koje je trajalo danima u prepunoj sali, bilo je i za sudije velika farsa. Na kraju je iz neobjašnjivih razloga uhapšen i odležao svoju kaznu samo Mića Milić, zvani doktor Mića.

Policija je udarila tamo gde je mislila da je najslabije (kao što je i posle 1968. hapsila naše studente, a ne nas), na "malu školu". Iz te grupe je izdvojila "žrtvene jarce" i ugušila "Slobodni univerzitet". Taj događaj je imao i tragičan epilog, jer je jedan učesnik (Radomir Radović) pod misterioznim okolnostima umro, navodno izvršivši samoubistvo (1984. godine).

Tako se završila epizoda "Slobodnog univerziteta", čije je postojanje u teškim godinama značilo mnogo bar jednoj grupi ljudi (ponekad je bilo i do 40 učesnika), koja se tako osećala manje frustrirano i izolovano.

Kod nas je, međutim, "disidentstvo" imalo ograničene razmere ne mogavši da isprovocira masovniji pokret, kao u Poljskoj ili Čehoslovačkoj. Nedostajala je jedna karika, koju su u ovim zemljama pronašli (npr. KOR kao odbor za odbranu radnika) da bi prevazišli okvir ograničenog intelektualnog revolta i stvorili širu bazu otpora. Mislim da su naša buduća događanja bila rezultat toga.

“Šta će biti posle Tita”?

Krajem 1970-ih i početkom 1980-ih, mnogi u svetu su me pitali: šta će biti posle Tita? Na to pitanje nije bilo lako odgovoriti, pošto tada nisam mogla ni pretpostaviti kakvi će tragični događaji nastupiti početkom devedesetih. Niko nije predviđao tako nagli raspad “realnog socijalizma”, niti se mogla predvideti erupcija nacionalizma koja će dovesti do raspada Jugoslavije.

Tokom Titove bolesti u Jugoslaviji je bila zavedena “bezbednosna situacija” koja je umnogome ličila na vanredno stanje, sa stalnim dežurstvima u svim ustanovama, sa pojačanim pripremama opštenarodne odbrane i sličnim akcijama.

Sećam se da se nas osmoro danima sastajalo “na otvorenom”. Na Kalemegdanu smo razgovarali o tome što će biti kada “biologija” presudi autokratskom režimu, procenjujući koliko Titova agonija može da traje. Ne sećam se da je tada iko od nas prognozirao raspad Jugoslavije. Sveta je bio ubeđen da će Armija biti dovoljan integrativni faktor, koji će zameniti Titovu harizmu. Smatrali smo da njegovim odlaskom sa političke scene mogu da se otvore nove mogućnosti

za liberalizaciju i ponovno pokretanje reformi (jer tada se već govorilo o društvenoj i ekonomskoj krizi), naivno verujući da će sa Brozom ubrzo otići i sam režim. Iako smo i sami dosta pisali o politici “negativne selekcije” koju je sprovodila politička elita, potcenili smo je u predviđanjima ishoda Titove smrti, ne uzevši u obzir da ti trećerazredni političari, korumpirani i nesposobni za političke vizije i samostalno, racionalno i odgovorno odlučivanje mogu svojom borbom za vlast i podelu teritorije dovesti do propasti države.

Zato smo s olakšanjem primili vest o “besmrtnikovoj” smrti. Saznala sam za nju u automobilu vraćajući se sa prvomajskog izleta iz Orašca. Da se na vreme povukao sa vlasti, Tito bi u istoriji ostao kao svetla tačka razbijanja “socijalističkog lagera” i traženja novih puteva u socijalizmu. Ovako se, kao što to u dubokoj starosti biva, vratio svojim boljševičkim idealima o neprikosnovenom vođi sa svojim profesionalnim revolucionarima koji nasilno usrećuju čovečanstvo. Taj “come back” 1970-ih godina je ubrzanje silazne linije “jugoslovenskog puta u socijalizam”. Od tada se “komunizam” sve više odevao u nacionalističko ruho, dajući podstreka nacionalnim, prema vlasti nezajažljivim političkim elitama, koje je Broz tada još mogao da drži na uzdi. Njegova smrt je, međutim, za njih bila znak da treba da otpočnu bitku za svoje feude.

Kada pogledam unazad, moram priznati da smo prevideli posledice nepovoljne unutrašnje strukture nomenklature i nismo dovoljno uzimali u obzir da nestanak političke ličnosti koja je decenijama držala kormilo, može da dovede do haosa, krajnje neracionalnih poteza obezglavljenih političara i potopa države. Kada danas čitam "Svedočenja" Raifa Dizdarevića, koji umnogome glorifikujući Tita kaže za tadašnju Jugoslaviju da je bila "zemlja sa najviše prijatelja" i da je jugoslovenski narod bio "poštovan na svetskoj pozornici", nameće mi se poređenje sa ovim gde smo sada i šta značimo. Potpuno smo izolovani od sveta, svedeni na status parijsa, sa predsednikom optuženim za ratne zločine.

Ipak, u periodu, do sredine 1980-ih, činilo se da rastu demokratske težnje i da će naša prednost u odnosu na zemlje sovjetskog bloka biti iskorišćena. U istraživanju koje sam sprovodila tih godina (izneto u odeljku o analizi sadržaja štampe u knjizi "Krizna identiteta savremenog jugoslovenskog društva") optimistički se govorilo o demokratizaciji kao neophodnom daljem putu. Tačku na takva nadanja stavio je puč Slobodana Miloševića na VIII sednici, kada počinje sunovrat i tragične 1990-te godine.

“Desno skretanje” mojih prijatelja

Krajem 1980-ih bivali su sve otvoreniji sukobi dveju frakcija vladajućih krugova, a kada je pobedio Slobodan Milošević, koji je procenio da treba zaigrati na kartu nacionalizma da bi se osvojila i ojačala vlast, sukobi su otpočeli i među republikama.

Iz tog vremena sećam se jedne sednice Odbora za zaštitu slobode mišljenja i izražavanja, pri SANU-u na čijem je čelu bio Dobrica Ćosić. Taj odbor je branio sve osuđene za “verbalni delikt”, između ostalih i Aliju Izetbegovića, i Vojislava Šešelja i Vladimira Šeksa. Na toj sednici, procenjujući situaciju po dolasku S. Miloševića na vlast, nekoliko članova Odbora, pre svih Borisav Mihajlović Mihiz i Matija Bečković, smatrali su da je kucnuo čas za “oslobođenje srpstva”, da je to politika koju vodi Milošević, zbog čega ga treba podržati. U tom duhu predloženo je da se Odbor ukine, jer nam, navodno više neće biti potreban. Jedino odlučnije protivljenje izrazili smo Vesna Pešić i ja. Tada sam rekla: “Plašim se da se varate, možda će nam od sada ovaj Odbor biti još potrebniji”. Međutim, Odbor je posle toga prestao da radi.

Odlučnije svrstavanje mojih prijatelja Mihaila Markovića i Ljube Tadića uz nacionalizam osetilo se nešto kasnije. Na jednom skupu u Akademiji, na kojem se raspravljalo o situaciji na Kosovu, Mihailo je zastupao tvrdo nacionalističko stanovište kroz ideju da je od demokratskih procesa primarnije ostvarenje srpskih interesa. Takvom shvatanju oštro smo se suprostavili Boža Jakšić i ja (objavljeno u "Gledištima"), što, naravno, nije pokolebalo Mihaila, koji je već bio na putu da zaplovi vodama Slobodana Miloševića. Ono što me je naročito iznenadilo i zbolelo bilo je Ljubino pristajanje uz nacionalizam, u potpunoj suprotnosti njegovoj knjizi "Da li je nacionalizam naša sudbina?" u kojoj je veoma argumentovano, kao što je uvek činio u svojim raspravama, dokazivao da je nacionalizam pošast protiv koje se demokratske snage moraju odlučno boriti.

Međutim, nacionalistička euforija je sve više zahvatala kulturnu elitu, što je bilo naročito izraženo u Francuskoj 7. Protesne večeri u Udruženju književnika, koje su dotle imale karakter borbe za slobodu mišljenja i reči, na primer, u povodu osude Gojka Đoga zbog poeme "Vunena vremena", pretvorile su se u šovinističku hajku protiv Albanaca na Kosovu. Srpski intelektualci nisu videli ili nisu hteli da shvate, da su i sa srpske i sa albanske strane posredi dva ekstremna stanovišta – o borbi za dominaciju, kako je to objavljeno u knjizi "Kosovski čvor", koju je prire-

dio Nebojša Popov, nastaloj na osnovu nekoliko zajedničkih skupova grupe srpskih i albanskih intelektualaca u Beogradu.

Gde god sam bila u inostranstvu, zajednički prijatelji su me pitali da objasnim "Slučaj Mihaila Markovića", koji je od "praxisovca" postao zapaženi nacionalista i jedno vreme ideolog SPS-a. Nisam mogla da im dam nikakav odgovor.

Novo ratno doba (1990-ih)

Sa okončanjem II svetskog rata i početkom pretnje nuklearnom katastrofom – verovali smo da je, bar u Evropi završen period ratova. I živeli smo odista 55 godina ne misleći na obnovu ratnih strahota. Nažalost, na to nisu mislili državnici bivše Jugoslavije, kojima je borba za vlast bila glavna preokupacija. U toj borbi se nisu birala sredstva, i nije razmišljalo o mnogim tragičnim posledicama.

Nemam nameru da pišem kako se dogodio rat. On je pre svega, predmet istorijskih studija. O tome sam pisala u svojoj poslednjoj knjizi “Stranputice demokratizacije u postsocijalizmu”. Ovde hoću da opišem kako sam se osećala u vrtlogu rata. Činilo mi se da se istorija vraća nekoliko decenija unazad. Kao da smo se odjednom bačeni zatekli na ratnom poprištu, koje je bukvalno, kao erupcija, bacalo ljude iz jednog sukoba u drugi sve oštriji i krvaviji, raspirujući mržnju među narodima. Iako se rat nije vodio na tlu Srbije, mi smo bili u njemu. Svakodnevno smo sa ekrana gledali slike razrušenih gradova i prizore bezumnih masakra. Jer, to je bila naša zemlja i naši ljudi i nisam se mogla

ponašati kao da me se sve to ne tiče. Ali sam bila bespomoćna pred besomučnom hajkom nacionalizma, kojem je "nacija" bila idol, a ljudski životi bezvredni. Antiratni pokreti, koji su se počeli javljati, bili su slabašni i nisu mogli da se suprotstave besnilu paravojskih jedinica, koje su pohrile u Hrvatsku i Bosnu da brane "srpske interese" tako što će mučki ubijati sve koji su drugih nacionalnosti. Iako takvi metodi nisu bili samo srpska specijalnost, to ne umanjuje krivicu ljudi koji su ih sprovodili.

Pitala sam se: odakle izviru te atavističke strasti i kako to da jedan narod, koji je decenijama živeo u slozi sa drugima, odjednom postane tako krvoločan? Da li je agresivnost doista naša priroda, koja, sputana samo čeka priliku da se u brutalnosti ispolji? Osećala sam se kao da je "duh zla" oslobođen iz boce i da se ne može više ukrotiti. Branila sam se od ludila time što sam učestvovala u protestima, što sam kritički pisala o tom bezumlju, što nisam pristajala da me proguta talas negativne energije. Nažalost, bili smo u manjini i ratni vihor se nije zaustavljao. Nacionalizam, koji deluje afektivno na najniže nagone i parališe racio, obezbeđivao je narodnu podršku i sve do 1996/97. činilo se da je narod definitivno začutao spreman da nestane u ratnom vohoru.

To je, svakako, najteži period moga života, jer je prethodni rat (II svetski), koji sam doživela kao dete, imao neki smisao: to je bila borba protiv fašizma i

protiv okupatora. Ovo je bio potpuno besmislen rat koji nije imao nijedno racionalno opravdanje (mada mislim da nijedan rat nema dovoljno racionalno utemeljenje) i bio je čista destrukcija u ime političkih interesa.

Sa velikom tugom gledala sam rušenje Vukovara, Dubrovnika, stalno granatiranje Sarajeva, nemoćna da ma šta protiv toga učinim, mogavši jedino da saosećam sa njima. Stalno mi je pred očima bila slika jadnih Sarajlija, kako pod snopovima granata trče da nakupe malo granja za ogrev, ili da natoče vode, a mnogi od njih se sa tog puta nisu vraćali. Nezaboravne su priče sa stalnih pohoda Sarajevu koje mi je kazivao moj dragi kolega Miladin Životić. On je u borbi sa tim ratom istrošio svu svoju energiju i – sagoreo.

Istovremeno, kuva se i na Kosovu, gde se sve više širi jaz između Albanaca i Srba. Sećam se puta po Kosovu, kada je jedna grupa iz Beograda pokušala da stupi u kontakt sa jednima i drugima i čuje njihove razloge i objašnjenja za širenje konflikata. Uspeli smo da uđemo u nekoliko albanskih sela i tamo naišli na veliku spremnost za razgovor, mada su Albanci bili uporni u svom stavu da ih Srbi ugrožavaju (tada je bila aktuelna priča o trovanju albanske dece). Uspeli smo i da organizujemo sastanak sa profesorima univerziteta, – na koji su došli samo Albanci. Nije nam, međutim, uspelo da održimo nijedan predhodno dogovoreni susret u srpskim selima. Samo u jednom selu

nas je sačekalo desetak Srba. Oni su napustili prostoriju kada su videli da je sa nama došao Škeljzen Malići, koga smo nagovorili da prisustvuje verujući u mogućnost dijaloga. To nam je pokazalo da je ekstremizam bio svojstven i srpskoj strani.

Još nemoćnijom sam se osećala videvši da i međunarodna zajednica igra mutne igre, koje ne pomažu da se razmrsi čvor rata, već često doprinose njegovom produženju (sada, na primer, čitamo da su Englezi naoružavali Hrvate i Muslimane, da su Slovenci takođe prodavali oružije zaraćenim stranama). A višestruko nametnute sankcije zaoštrevale su ekonomsku krizu u Jugoslaviji i išle na ruku režimu u opravdavanju ratnih akcija ugroženošću srpske nacije. I potpuna izolacija od sveta doprinela je slabljenju i onako nedovoljno razvijenih demokratskih snaga.

Tako je deveta decenija bila ispunjena beznađem i ratnim strahotama.

Pokret 1996/97 – energija promene

Kao da je iz neke pohranjene dubine odjednom izronila silna energija, dotle ućutkanog i naizgled apatičnog naroda i slila se u bujicu veličanstvenog, masovnog i dugotrajnog protesta. Bilo je to 1996, kada je opozicija pobedila na lokalnim izborima, a vlast falsifikujući rezultate izbora poništila pobjedu. Spontano, svakog dana povećavala se reka naroda, koji se upućivao iz svih krajeva grada na Trg Republike, ili na plato ispred Filozofskog fakulteta. Ljudi su demonstrirali rešenost da ne dozvole da taj falsifikat dobije legalitet. Inicijative za protest dolazile su od studenata, delimično od opozicionih stranaka, koje su se priključile spontanom otporu, ali najviše kao rezultat individualnih i grupnih građanskih inicijativa.

Ljudi koji su učestvovali u demonstracijama izgledali su drukčije od uličnih prolaznika. Na licima se videlo buđenje građanstva. Bili su poletni, nasmejani, odlučni da istraju u svojoj akciji. To nije bila masa. Svaki učesnik pojedinačno znao je zašto je tu, zašto se priključio pokretu. Bilo je divno osećati se delom te aktivne, osveščene "mase".

Ne zna se kako su nastajale pojedine inicijative, na primer, pištaljke, lupanja u šerpe za vreme dnevnika RTS, ili brojni koncerti i performansi – ali su one očas prihvaćene i postajale su simboli protesta. Svako se trudio da svoju inicijativu obogati originalnim sadržajem i formom protesta, što je proizvelo i veoma inventivne slogane i parole.

Beograd, i ne samo on, već i skoro sva mesta u Srbiji, živeli su u pauzama od jednog do drugog okupljanja. Ljudi su prkosili policiji, koja ih je budno pratila, ali su i nastojali, naročito studenti, da ih stupajući sa njima u prijateljski kontakt, ubede da je i njihovo mesto na drugoj strani. Devojke su davanjem cveća policajcima pravile nezaboravne slike na beogradskim ulicama.

Lice Beograda bilo je izmenjeno. Od sumornog i posivelog grada, u kojem se dotle činilo da je sve stalo i vreme zaustavilo, grad postaje pun života i žamora, pun svetlosti koja je zračila sa lica njegovih, takođe probuđenih sugrađana.

Žalila bih da nisam doživela te veličanstvene dane. Mislim da bi teško bilo izdržati ono što je posle došlo da nije bilo tog perioda nade, koji nas je ispunio novom energijom i živošću. Brana je baš tada došla u Beograd, posle dugih godina odsustvovanja (jer je odbijala da dođe zbog naše čemerne situacije), i sama je živnula i provela prijatne dane. Naročito veličanstven je bio doček Nove 1997. godine na Trgu Republike, gde se uprkos -10°C okupilo stotine hilja-

da Beograđana, manifestujući novo zajedništvo. Stajali smo tada satima zaleđeni, ali nam je bilo toplo.

Srbija je pokazala drugo lice – ono koje se diglo u odbranu ljudskog dostojanstva i građanskih prava, ponovo u svetu dobivši dignitet, i jasno pokazavši da narod u Srbiji ima hrabrost da se suprotstavi režimu kada su mu ugrožena elementarna ljudska prava (mada nije lako odgovoriti zašto za takav masovni pokret ljudi nisu bili motivisani u antiratnim protestima – jedino objašnjenje je da su tada nacionalna osećanja i patriotizam bili politički izmanipulisani, što je pacifikovalo narod u Srbiji da se odlučnije odupre ratu).

Čak su i vođe opozicionih političkih partija tada odbacile svoje liderske oklope i uklopile se u protesne kolone. Za razliku od studenata građanstvo nije pokazalo dovoljnu dozu otpornosti prema težnji stranaka da instrumentalizuju njihov protest i zato se sa raspadom koalicije “Zajedno” završio i ovaj protest, koji je počeo nezavisno od nje. Interesantno je bilo posmatrati kako su lideri opozicionih stranaka zadobijali ključnu poziciju u protestu. U početku su se uklopili u “masu” i sami su bili “šetači” kao i ostali, ali su polako i sve više prodirali u prve redove, dok se nisu ustalili na čelu kolone. Njih troje (Đinđić, Vuk i Vesna) na kraju su monopolisali ceo pokret. Samo su se oni pojavljivali na govorničkoj bini iz dana u dan, sa sve manje novih poruka koje su mogli da saopšte učesnicima protesta.

Ni hladnoća, kiša i nasrtaji policije nisu mogli da nas spreče da svakog dana izađemo na ulice. Često se ostajalo i po celu noć, kao što je bio slučaj pred koronom policije kod palate Albanije, koji je danima sprečavao prolaz ka centru grada. Fakulteti su, sa platoon ispred Filozofskog fakulteta kao centrom okupljanja, ponovo bili štabovi otpora, za šta će im se kasnije vlast osvetiti novim Zakonom o univerzitetu.

Na Univerzitetu se istovremeno vodila borba protiv nametnutog rektora Veličkovića, kome tu ni ljudski ni profesionalno nije bilo mesto. Studenti su zajedno sa profesorima bili jedinstveni i uporni u zahtevu da se on povuče sa te funkcije (slika o dugačkoj koloni ispred univerziteta, koja čeka pred Rektoratom da potpiše peticiju za ostavku rektora). Međutim, kao što to obično biva kada se ne promeni sistem, ostavka Veličkovića bila je samo delimična pobeda, budući da je tadašnji Zakon o Univerzitetu omogućavao manipulaciju izbora za rektora u Savetu Univerziteta. Tako, iako je najveći broj glasova, kao kandidat za rektora na fakultetima dobila tadašnji dekan Filozofskog fakulteta Marija Bogdanović, koja je bila duša okupljanja dekana i univerzitetskih saradnika u vreme protesta, ipak je izabran kandidat, koji je bio "podobniji", jer je uvek pokazivao spremnost za "saradnju".

Intervencijom Felipea Gonsalesa bitka je bila okončana u korist "šetača" i opozicija je osvojila skoro 40 opština u Srbiji. Nažalost, taj uspeh nije iskorišćen za

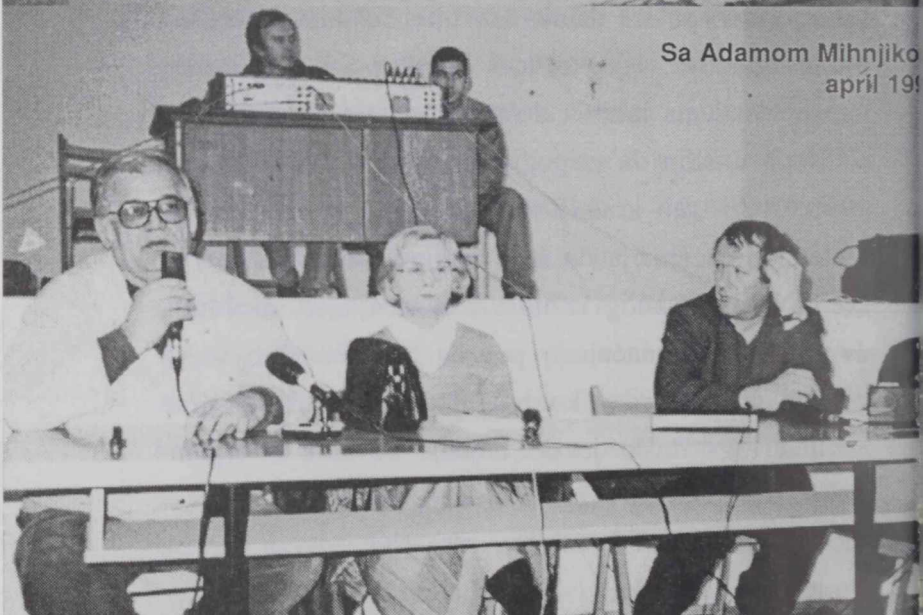
dalje pritiske na režim, jer su se “vođe”, koje su se nametnule pokretu, zavadile oko raspodele mesta u vlasti. Uloga Vuka Draškovića, kao razaračkog elementa u opoziciji, provlačiće se od tada sve do današnjih dana.

Iako su mnogi sa skepsom prihvatili rezultate ove pobede, bila sam uverena da je to početak erozije vladajućeg sistema. Setila sam se situacije u Italiji kada je nova levica držala u svojim rukama Rim i niz drugih gradova, i osvajajući korak po korak instrumente vlasti, na kraju i došla na vlast.

Stoga mislim da je pogrešno uverenje da je pokret 1996/97 doživeo krah. Takvo osećanje je proizašlo iz preteranih pretenzija da se u jednom pokušaju ostvari sve tj. i pad samog režima. Zaboravlja se, međutim, da je to prva značajnija pobeda demokratskih snaga koja je probila jedan kordon vladajuće koalicije. Kao rezultat toga došlo je do bujanja nevladinih organizacija i potpunijeg razvoja civilnog društva.

Podnošenje
zahteva za
ostavku
rektora
dr Veličkovića,
decembar 1996.

Sa Adamom Mihnjikom
april 1996

Fontanvrant, France,
Medunarodna konferencija, septembar 1996

Brno, 1996.

Models of identities in Postcommunist"
16-18. novembar 1997, Beograd

Bepešta 1998.
Pitavljanje AA OM-a na
al European University

Nizbrdica univerziteta

Po drugi put sam izbačena sa Univerziteta. Dogodilo se to u leto 1998. kada su, prema novom Zakonu o univerzitetu, instituti koji su mu pripadali iz njega isključeni. Ali to me nije, kao ni prvi put, obeshrabilo i sprečilo da se žučno borim protiv samovolje kojom je ukinuta autonomija Univerziteta. Nažalost, takvom činu su se uglavnom samo studenti suprotstavili, dok je većina univerzitetske javnosti ćutala. Bilo me je stid pred studentima, kada smo se samo šačica (desetak) profesora skupljali na njihovim protestima i onda kada su novoimenovani dekani - "politički - partijski komesari" - počeli hajku na profesore koji su odbili da priznaju taj Zakon. Kada su počela izbacivanja profesora iz njihovih kabineta : Elektro-tehničkom, na Filološkom, na Pravnom , drugim fakultetima, izostala je solidarnost njihovih kolega. Samo je na Filozofskom fakultetu bio snažniji otpor i više od 70 profesora i saradnika nije potpisalo nove ugovore, a jedino je taj fakultet bio proglasio štrajk kada je donet novi Zakon, ali ga nijedan drugi

fakultet nije sledio. Gradanska svest univerzitetskih saradnika bila je ispod nivoa prosečnih građana, koji su smogli snage da se masovnije suprotstave kršenju svojih građanskih prava. Bez autonomije Univerzitet je prestao da bude autentična institucija, koja garantuje slobodu naučnog rada i dignitet profesije. Mnogi profesori su bacili pod noge svoje lično dostojanstvo u strahu za egzistenciju, ali kako je pisala Nadežda Mandeljštajn: "Fatalno je kada nas obuzme osećanje straha unapred". Oni koje nije unapred savladao strah i koji su se masovnije oduprli potpisivanju novih ugovora (Filozofski fakultet) izašli su i najmanje oštećeni delovanjem Zakona o Univerzitetu.

Reakcija jednog broja profesora, koji su uvideli katastrofalne posledice novog Zakona, bila je usmerena na stvaranje alternativnih formi obrazovanja, da bi se i u tako nepogodnim uslovima pokazalo da se ne mora žmuriti u nametnutom apsolutnom mraku. Tako je stvoren AAOM (Alternativna Akademska Obrazovna Mreža).

Bilo mi je logično da se tome priključim kao jedna od inicijatorki, jer sam i na Univerzitetu pokušavala da uvedem nove forme i metode. To nažalost nije uvek uspevalo, najviše zbog inercije profesora, i nezainteresovanosti većine studenata, koji na studij nisu uvek dolazili zbog novih saznanja, već da bi rešili neka praktična pitanja. Grupa oko 100 profesora i saradnika sa velikim entuzijazmom je prihvatila nove metode

rada, koje su menjale, pre svega, odnos predavača i studenata, podstičući studente da budu aktivni deo procesa studiranja. Ali nas je iznenadio entuzijazam studentata koji su želeli da budu polaznici naših kurseva i uvek smo imali prijavljeno mnogo više kandidata nego što smo mogli da primimo. To se dešavalo uprkos tome što iz ove vrste studija nisu mogli izvući nikakvu "praktičnu" korist budući da nismo bili ovlašćeni da dajemo priznate diplome.

Ali je alternativno obrazovanje naišlo i na veliko interesovanje u inostranstvu, gde smo bili pozivani da predstavimo naše programe: u Budimpešti na Centralno evropskom univerzitetu, na Univerzitetu u Londonu, u Plovdivu u Bugarskoj, u Evropskom parlamentu, na Međunarodnoj rektorskoj konferenciji, koja je isključila iz svojih redova državni Univerzitet odmah po donošenju novog Zakona o univerzitetu.

Tu sam veoma angažovana, kako u kreiranju novih programa tako i u nastavi, eksperimentišući zajedno sa studentima novim formama rada.

konferencije NVO

Sociološka konferencija 1998. Sociološkinje:
Marija Bogdanović, Anđelka Milić, Čica Bročić i ja

Budimpešta, promocija AAOM-a, 1998.

During the Assembly
A.C.M. is

Kako sam doživela bombardovanje Jugoslavije 1999.

Dvadeset trećeg marta 1999. dogodilo se ono u šta niko nije ozbiljno verovao, iako se o tome mnogo pričalo. Devetnaest demokratskih zemalja, predvođenih Amerikom nisu pronašli demokratsko rešenje da spreče humanitarnu katastrofu na Kosovu, već su upotrebile najsavršeniju tehnologiju da bi 72 dana razarali jednu malu zemlju. To nije bilo samo još jedno bombardovanje u mom životu (već sam ih bila doživela dva) već rušenje jednog sveta i suočavanje sa pitanjem na koje će istorija morati dati odgovor – o snazi civilizacijskih principa i normi pred golom silom jedne vojne organizacije, koja je, demonstrirajući je, želela da povрати poljuljani kredibilitet.

Preko noći život je postao mora. Sedeći u mraku sobe (jer nisam želela da idem u sklonište) dok su sirene zavijale i čekajući stravične detonacije koje su rušile zemlju odnoseći nove živote, počela sam ozbiljno da sumnjam u vrednost naše civilizacije. Smatralo se da 20 vek predstavlja trijumf liberalizma i demokratije, individualnih prava i ljudskog dosto-

janstva, što podrazumeva da se ljudi ne mogu tretirati kao "targets" za ostvarenje nečijih političkih ili vojnih interesa. Nije li i kraj milenijuma još jedna potvrda da je ovaj vek jedan od najtežobnijih (da ne kažem najkrvavijih), kada se posle dva ubitačna svetska rata, ne birajući sredstva priprema i uvod u treći? Pitala sam se: da li je rat NATO-a protiv Jugoslavije, nagoveštaj kuda će svet ići u budućnosti, i da li će samo moć tehnike odlučivati šta je "pravedno" i dozvoljeno a šta nije u međunarodnim odnosima.

Sa svakim porušenim mostom, uništenim naseljem, onespoblijenom fabrikom, osećala sam fizički bol i očajavala sa svakim izveštajem o novim žrtvama: vojnika, civila, Srba, Albanaca. Ali me je tištalo rušenje iluzije o snazi demokratskih vrednosti i načela, brutalno pogaženih u ime potvrđivanja vojne sile, koja bezobzirno proizvodi novu humanitanu katastrofu (cinično nazivajući to "kolateralnom štetom") da bi sprečila onu koja se događala na Kosovu. Tako je u ime demokratije, odnosno zaštite ljudskih prava, stotinama ljudi oduzeto osnovno ljudsko pravo – pravo na život.

Pitala sam se: da li se to potvrđuje teza o urođenoj agresivnosti i destruktivnosti kao najjačem nagonu ljudske prirode? Da li je pobedu odnela ideologija pragmatizma, koja počiva na uverenju da nema univerzalnih, vrhovnih vrednosti i da je sve dozvoljeno da bi se zadovoljio određeni interes. Da li se sve to može

objasniti kao duboki prodor virusa dekadencije, koji je zahvatio našu civilizaciju jer nije bila u stanju da kontroliše sopstvene proizvode? Sedela sam tako paralisana danima, bez želje da se zaštitim, osećajući da mi se sve ruši pred očima. Razmišljala sam kako Amerika (koju nikad nisam doživela kao ideal) kao glavni pokretač svih "malih" ratova posle II svetskog rata to čini sa lakoćom, jer se nijedan svetski rat nije odigrao na njenoj teritoriji, niti su njeni gradovi bili bombardovani. A danas to čini još ležernije, jer rat koji se vodi modernom tehnologijom izgleda kao virtuelna stvarnost, kao kompjuterska igra, a ne kao katastrofa koja proizvodi ogromne ljudske žrtve i patnje i materijalna razaranja. Da li je arsenal nove smrtonosne tehnologije: bombi sa laserskim uređajima, projektila sa navođenjem katastrofalne razorne moći, kasetnih bombi, municije sa osiromašenim uranijumom – vrhunac dostignuća naše civilizacije? Tehnološki usavršen čin ubijanja, pretvoren je u čisto tehničku operaciju. Pritisak na dugme kompjuterski označenog cilja – oslobađa naredbodavce i izvršioce moralne odgovornosti i osećanja krivice i svakog ličnog rizika (tehnički usavršeno katapultiranje pilota u pogodnom avionu). Za pilota bombardera sedamdeset ubijenih civila u autobusu na mostu je "uspeo pogodak" i on se može zadovoljno, bez griže savesti, vratiti u bazu jer je "ispunio zadatak". Eliminisan je rizik ratnog sukoba i ratnici mogu čak sa uživanjem da učestvuju

u ratnoj "igri" u kojoj, bez opasnosti za svoj život, seju smrt.

Zgađena sam bila ironijom ljudskog "progres" da je ljudska invencija najdalje otišla u službi smrti. Pitam se šta je budućnost naše planete ako postoji mogućnost da neki suludi um u trenutku gubljenja vlasti oslobodi sve razorne moći iz boce moderne tehnologije.

Činjenica je da se cela demokratska Evropa poslušno pokorila ratobornoj politici Amerike; da su tzv. socijaldemokratske partije bile sklonije ekstremno desničarskoj politici nasilja, nego poštovanju ljudskih prava, bez političke diskriminacije. To je bio udarac i na demokratske snage u Jugoslaviji, jer je ratno stanje iskorišćeno da se priguše svi demokratski potencijali u Srbiji i da se podstakne "patriotska" euforija, koja je ponovo probudila nacionalizam. Da li su o tome uopšte razmišljali Bler, Žospen, Šreder i dr. "demokrati" u Evropi?

Naravno, nije mi mogla biti uteha svest o tome da NATO rat "nije ničim izazvan", kako je to zvanična propaganda lansirala. Pisala sam dosta o tome kakvo nam je zlo naneo Slobodan Milošević. Ali zar za to zlo i njegove zločine treba da plaća tako surovo ceo narod? Zar je i demokratska međunarodna zajednica trebalo da nas gurne još bliže ambisu do koga nas je doveo zločinački režim u zemlji?

Pitanja su nadolazila, a odgovori izostajali. Pitala sam se: da li je moj život, celokupni rad i moja borba tokom svih ovih godina imao svrhe, kada u poznom

dobu doživljam ovakva razočaranja. Bila sam na granici, prvi put u životu, da podlegnem depresiji. Jedino što sam bila u stanju u to vreme da napišem bilo je nekoliko odgovora na provokativne poruke sa e-maila o “pravednom ratu” koji vodi NATO protiv Jugoslavije. (Mnogo kasnije našla sam slične komentare od vodećih imena u svetu, koji su osporavali opravdanost bombardovanja Jugoslavije.)

U poslednjem trenutku spasao me je telefonski poziv – da se priključim udruženoj akciji Nevladine organizacije (“Ju-akcija”), koja treba da objasni i unutrašnje i spoljne uzroke NATO rata, ali i da organizuje mnoge humanitarne akcije ugroženima, da održava vezu sa prijateljima Albancima, i pruža pravnu pomoć gde je to potrebno. I taj izlazak iz izolacije vratio me je u život. Shvatila sam da ostatak životne snage moram uložiti u akciju. Iz toga će proizaći i moje angažovanje i u sindikatu “Nezavisnost”, i aktivno učešće kasnije u predizbornoj kampanji. Uprkos bolu, pobedio je, ipak, moj borbeni duh.

Putovanje po Srbiji – hod ka demokratskim promenama

Jedan broj nevladinih organizacija i sindikat "Nezavisnost" formirali su projekt "Partnerstvo za demokratske promene" da bi se obilaskom gradova u Srbiji i u susretima sa građanima mobilisala energija za društvene promene. Bila sam jedna od aktivnih učesnica tog projekta i od leta do jeseni 2000-te obišla desetine gradova, objašnjavajući zašto je potrebno da što više građana izađe na izbore i glasaju za demokratske promene. Ukazivali smo, na osnovu statističkih podataka i rezultata socioloških i ekonomskih analiza, do kakve je katastrofe Miloševićev režim doveo naše društvo i objašnjavali da ukoliko ne bude radikalnih promena preti potpuno razaranje. Slušali smo i šta nam građani govore o svojim materijalnim teškoćama, i tegobama da se ujedine oko zajedničkog cilja. Vidna je bila neverica u pogledu sposobnosti opozicije da donese te promene. Kao sociologu i ti razgovori su mi bili jedno dragoceno iskustvo. Kao antropolog naročito sam obratila pažnju na veliko nepoverenje ljudi u sebe i u mogućnost da građani van

političke hijerarhije mogu biti činilac promena. Zato sam ukazivala na potrebu angažovanja i preuzimanja lične odgovornosti svakog pojedinca. To je, po mom mišljenju, bio jedini način da se umnoži energija za demokratske promene i smanji osećanje bespomoćnosti i rezignacije.

Mislím da naše reči nisu bile bez efekta. To se moglo zapaziti u evoluciji stavova u toku tih nekoliko meseci obilaska gradova.

Ali, tokom tih putovanja mnogo bolje sam upoznala ljude raznih nacionalnosti, u raznim sredinama. Upoznala sam delove zemlje u kojima ranije nisam bila, potvrdivši saznanje o lepoti naše zemlje i raznovrsnosti koja nije prepreka zajedničkom domu, već, bogatstvo koje druge zemlje nemaju.

Veoma sam zadovoljna što sam imala priliku da učestvujem u ovoj akciji i što mogu sebi da kažem: u pobedu demokratije 24. septembra i 5. oktobra ugrađen je i deo moje ličnosti i aktivnosti.

Predizborna tribina po gradovima Srbije, 2000.

Peti oktobar

Pošla sam toga dana na zakazane demonstracije. Kao i svaki put ranije, želela sam da se skupi što više muškaraca i žena, ne sluteći da će to biti najmasovniji i najveličanstveniji miting od svih dotadašnjih. Masa ljudi slivala se iz okolnih ulica ka Skupštini i činilo se da se nepregledna reka nikad neće zaustaviti. Stajala sam preko puta glavne pošte pritešnjena gomilom iščekujući da miting počne. U jednom momentu suzavac je počeo da pada po gomili, masa se zatalasala, a zatim je počeo stampedo ljudi koji su bežanjem pokušavali da se zaštite. Prva misao mi je bila: sve će propasti, ljudi će se razbežati, ali sam malo kasnije u čudu gledala kako se masa vraća. Opet je bilo tesno a ja sam bila potpuno pritisnuta uz drvo. Prilikom drugog talasa suzavca, koji je bio još žešći i opasniji, to mi je moglo naneti i ozbiljnije povrede, ali gomila me je prosto iznela. Teškom mukom sam se zaustavila nešto dalje plačući i kašljući. Narod se ni ovog puta nije razilazio i ljudi su se ponovo vraćali da bi sa što boljih mesta dočekali govornike. Tada smo videli vatru i dim iz Skupštine i glas se proneo –

narod je osvojio Skupštinu. Ko je podmetnuo vatru i ko su bili huligani koji su raznosili stvari iz zgrade, i danas ne znam.

Zatim se čulo: “Osvojena je i Televizija”, koja je takođe gorela, a kasnije sam na “oslobođenoj televiziji” čula da je Velja Ilić prodro u zgradu televizije buldožerom.

Posle toga nizali su se događaji kao na filmu: jedan po jedan TV kanali su oslobođeni i stvoreni krizni štabovi koji su preuzeli rukovođenje. Već u 19 časova čulo se: “Ovde slobodna TV Srbije”, “Javljamo se iz oslobođenog Studija B”, itd.

Masa od skoro milion ljudi iz cele Srbije slavila je pobedu pevajući i igrajući na ulicama Beograda. Obratio nam se predsednik Koštunica s molbom da se celu noć ostane na ulicama jer se slutilo da se Milošević neće pomiriti sa porazom i da huška vojsku na narod. Narod se grlio sa policijom i uzimao oružje i delove uniforme za uspomenu na taj dan.

To je bilo prvi put da uživo gledam “revoluciju”. Ova se srećom završila bez krvi, što je neshvatljivo zbog prisustva onolike mase stešnjenc na malom prostoru i nabijene strašnim gnevom.

Posmatrala sam: bilo je mnogo žena sa malom decom. Čudila sam se odakle im ta hrabrost. Sa svakog lica moglo se pročitati isto – rešenost da se ide do kraja, uprkos nemaloj opasnosti da se u tom metežu može i poginuti.

Ipak, nisam mogla da verujem u ostvarenje parole "Gotov je". Znajući za Miloševićevu patološku strast prema vlasti, plašila sam se da će pokrenuti sve sile, a pre svega vojni vrh, da bi dezavuisao narodnu volju. Nije se moglo očekivati da on postupa normalno i racionalno sa saznanjem da ga je narod zbacio. Sa zebnjom sam čekala svanuće, jer je bilo rečeno da se tada može očekivati napad. Srećom, vojnici su odbili da izvrše naređenje da tenkovi izađu na ulicu, opredeljujući se da budu sa narodom.

Svaki od sledećeg dana sam se pitala: pa je li to moguće, zar smo doista pobedili? Sa suzama sam pratila pobunu Kolubarskih rudara, koji su svojom odlučnošću najviše doprineli ovakvom ishodu, potvrdivši da se bez učešća radnika ne bi mogao dovršiti prevrat. Mudar je bio postupak Koštunice da ih u toku pobune nekoliko puta poseti i dâ im podršku.

Ipak, tu nije bio kraj. "Revolucija" se već sutradan nastavila u svim ustanovama, preduzećima i na Univerzitetu. Iako su to neki ocenili kao kaos i revanšizam, mislim da je instinkt građana s pravom pokrenuo akciju rekonstrukcije institucija, znajući da su njima na čelna mesta postavljeni samo oni sa članskom kartom SPS-a, Jula i eventualno SRS-a. Trebalo je odmah početi sa čišćenjem korova koji ometa demokratsku transformaciju i ne mogu da shvatim zašto je DOS oklevao to da učini. Ostajanje stožera bivšeg režima, na starim položajima moglo je da

doprinese novoj šteti i uništenju tragova njihovog minulog štetočinskog rada. Još manje je razumljiv benevolentan stav prema Slobodanu Miloševiću i Mirjani Marković, jer nijedan vladar u Evropi nije doveo svoju zemlju na rub propasti i na stub srama, tako efikasno kao ovaj bračni par.

Međutim, ništa od toga ne može da umanja značaj proteklih događaja. Iste večeri zvala me je Brana iz Ženeve da proveri šta se dogodilo i odmah odlučila: "Sad mogu da dođem, do sada to nisam mogla da podnesem!" Pitala me je da li se vidi promena? "Da, ljudi su veseliji, nasmejani, slobodno šetaju ulicama, kao da se oseća dah slobode!" rekla sam joj.

Ali sloboda je i odgovornost. Pitam se da li ćemo imati snage da istrajemo na dugom i tegobnom putu temeljnog preobražaja. Da li će građanin (svestan svojih prava i odgovornosti) koji se rodio 5. oktobra, postati deo javnosti koja će umeti da kontroliše novu vlast?

Verujem da ćemo i mi, koji smo angažovani u obrazovanju za demokratiju, doprineti uspravljanju građana i njihovoj odlučnosti da nikada više ne dozvole da iko zloupotrebi vlasti i dovede do novog porobljavanja.

Svet je neverovatnom brzinom promenio stav prema Srbiji i novi predsednik prosto ne stiže da ode u sve zemlje i na sve evropske skupove na koje ga pozivaju. Ponovo smo otvorena zemlja. Lepo je videti da se

iskazuje poverenje demokratskim snagama u Srbiji i da se veruje da ćemo postati normalan svet. Posle godina negativnog stava prema nama, ovakvim prijemom vraća nam se dostojanstvo i svet odaje priznanje građanima Srbije na hrabrosti da okončaju pogubni režim.

Iako smo u mraku zbog restrikcije struje, novo svetlo je na vidiku. U ovim okolnostima lakše se podnose teškoće, jer se vidi izlaz koji ovoga puta zavisi i od nas samih.

Jedna epizoda Nezvani gost

Za proteklih deset godina samoću mi je ublažavao moj ljubimac mačak "Marko". Uselio se kod mene nenadano jedne noći. U ponoć sam čula slabo mjaukanje pred svojim vratima i otvorila ih. Na pragu je čučalo lepo i sasvim malo mače, koje je bilo gladno. Unela sam ga u kuću i nahranila mlekom i za tu noć, ne misleći da će mu ovo postati dom smestila ga u kutiju da spava ušuškano u ćebence. Ujutru sam ga iznela napolje verujući da negde pripada i da će neko doći po njega. Ali, sledeće noći se ponovilo isto: mačak me je mjaukanjem dozivao; tako se to dešavalo nekoliko dana, dok, najzad, nije dobio svoje mesto u mom domu. Bio je vrlo pametno mače. Odmah je naučilo sve što treba i uvek spavalo u svojoj kutiji sve dok ne bi čuo da sam se probudila.

Rastao je kao beba uz mene i sve više pokazivao svoje mačije "ja". Bio mi je veoma privržen, ali nikad nije dozvoljavao da mu nametnem svoju volju. Toliko se prilagođavao domaćem životu da se sa njim moglo

“razgovarati” – sve je razumeo, ali nije sve i prihvatao. Hranu koja mu se nije svidela uporno je odbijao, čak i po cenu toga da po dva dana ništa ne jede.

Umeo je “ljudski” da tuguje prilikom svakog mog odlaska na put. To je instiktivno osećao čim primeti da se spremaju koferi. Sestra, koja ga je tada čuvala, pričala mi je da je po dva dana po mom odlasku odbijao da jede. A radost kad me ugleda po povratku, skaćući mi u naručje i mazeći se kao dete ne mogu da opišem.

Uvek me je na vratima čekao pri dolasku kući, prepoznajući moje korake još na stepenicama. A najomiljenije mu je bilo da mi se posadi u krilo.

Njegovi najsrećniji dani bili su na selu, jer to je bila jedina prilika da napolju jurca. Tada je od radosti skakao na drveće, “leteo” po selu, uvek se na vreme vraćajući kući da “večera” i spava u svom sanduku. Jednog dana se uselio u moj krevet, ispod nogu, i otada je tu spavao.

Voleo je kao deca da bude u centru pažnje i kada sam bila u poslu ne primećujući ga, vukao me je za suknju. Sećam se u stanu snimanja jedne emisije, koja je poduže potrajala. Mačku se nije svidelo sve vreme da sedi u zapečku i u jednom trenutku je skočio na fotelju, stao iznad moje glave ušavši u gro plan na ekran. Posle su mnogi govorili: “Videli smo tvoju emisiju, imaš lepog mačka!”

Iako nije bio od rasne sorte, negovanjem je dobio “aristokratski” izgled. Bio je zaista lep mačak. Činilo

se da "puca od zdravlja". Ali mu se iznenada (u njegovoj desetoj godini) pojavila velika izraslina na trbuhu i veterinar nije nimalo sumnjao da je u pitanju tumor. Jedva je preživio operaciju i nekoliko dana nakon toga, kod kuće, strepela sam hoće li ustati. Zatim se oporavio i izgledalo je da je prebrodio bolest, dok se nije ponovo pojavila nova izraslina. To je bila metastaza, jer, konstatovano je, da je to bio maligni tumor. Nisam imala srca da ga uspravim i lečila sam ga da mu olakšam bolove. Sa njegovom smrću kao da sam izgubila dragog člana porodice. Više me niko ne dočekuje pored vrata i nema nikog da se obraduje mome dolasku.

Kad podvučem crtu

Imala sam veoma intezivan i ispunjen život: zanimljivo i srećno detinjstvo; celog života radila ono što volim i bila sam u prilici da biram zanimanje, mnogo sam putovala i upoznala različite kulture i ljude, stekla prijatelje u mnogim zemljama; bila u žiži društvenih zbivanja još od skojevskih dana 1944. do "disidentnskog perioda" u bivšoj i sadašnjoj Jugoslaviji. Ni moj emocionalni život nije bio obojen frustracijom, kao što su mnogi skloni da zaključe, verujući da sam hladna i previše racionalna osoba ("muške pameti"). Nažalost najmanje sam bila uspešna kao majka, ja sam bila ili zauzeta poslom ili odsutna u periodima uzrasta moje ćerke, kada sam joj bila najpotrebnija, te smo dugo doživljavali krizu u međusobnim odnosima. Izgleda da se tolika "količina", zbivanja u mom životu nije sva mogla sabiti u jednu ličnost.

Skoro ništa od svega što sam doživela ne bih volela da oduzmem i kažem "ne povratilo se". Osim ličnih-porodičnih tragedija (prerane smrti oba brata i oca, kao i najstarije sestre – komuniskinje koja je streljana na

Banjici), kao i tragičnih 1990-ih godina. Brutalni ratovi u bivšoj Jugoslaviji i besmisleni ishod NATO bombardovanja pretili su da potpuno obesmisle i obezvrede moj celokupni dotadašnji život i rad. Nikad se kao tada nisam osećala bespomoćna i izbačena iz koloseka. Euforija razbesnelog nacionalizma i zaslepljena mržnja među susedima i narodima, rasparčale su lepu i raznoliku zemlju na geta izolovanih feuda novostvorenih državica. Ali život koji je zavisio od mene i kojim sam ja upravljala opet bih ponovila bez mnogo dvoumljenja.

Moja lična istorija nije tipična: od skojevke i člana partije koja se sa 14-15 godina, odvaja od porodice da bi "izvršila partijski zadatak" u OK SKOJ-a u Valjevu koja po povratku u Beograd 1946. postaje član Komiteta omladine III rejona i napušta politiku kada sa 19 godina postaje majka i student filozofije; do izbora za poslanika Savezne Skupštine i člana jugoslovenske delegacije na zasedanju Generalne skupštine UN 1963. godine i, najzad, stava koji će 1968. godine biti obeležen kao disidentski, sa isterivanjem "8 beogradskih profesora" sa Univerziteta 1975, do aktiviste civilnog društva u današnjem periodu.

Pri svemu tom, nisam se odrekla nekih svojih ideala i ideja o pravednom društvu (o socijalizmu – zašto ne?). Ne bacam u koš socijalizam ni samoupravljanje (radničku i građansku participaciju), poput onih koji su mene i moje kolege proterali sa Univerziteta kao "protivnike socijalizma i samoupravljanja".

Ne odričem se takođe ni svog markističkog nasleđa, jer sam preko ranog Marksa i marksističkih humanista formirala svoje humanističko opredeljenje. Ali nisam nikada bila "ortodoksnii markista", koji se slepo drži slova doktrine bez kritičkog preispitivanja novih argumenata. To najbolje pokazuje moja knjiga, iz ranog perioda, "Čovek i njegov svet", u kojoj su ravnopravno mesto našli različiti teoretičari kulturne i filozofske antropologije. Danas među njima dajem ravnopravno mesto Marksu, kao što čine mnogi poznati filozofi i naučnici u svetu.

Znači li to da nisam menjala mišljenje? Ne patim od dogmatske doslednosti i otvoreno u drugim knjigama ukazujem na shvatanja koja sam ili modifikovala ili napustila.

Kada svoj život pokušavam da procenim pogledom unazad u detinjstvo – mislim da je sve imalo tu svoj početak: u detinjstvu sam naučila da je život aktivnost, koja se tada izražavala dobro aranžiranom igrom (zahvaljujući mom starijem bratu koji je bio "duša" našeg igranja). Kasnije se to aktivno shvatanje života nastavilo u raznim oblicima angažovanja još od rane mladosti, uključujući i "radne aktivnosti" već u šesnaestoj godini (bila sam daktilograf u jednom ministarstvu). I to me drži, evo, sve do poznog doba.

Druga linija kontinuiteta je nemirenje sa nepravdom: kao dete sam plakala kada vidim na ulici bosu devojčicu, koja je bila gladna i prinuđena da prosi. Osećala sam nepravdu u tome što ima takve dece, dok smo moja sestra i ja, iako iz skromne porodice

službenika svake Vrbice dobijale kompletno novu odeću, od lakovanih cipelica, do šeširića. I stalno sam se pitala: zašto je to tako? U detinjstvu su me u porodici zvali "filozof", jer sam mnogo volela da se družim sa knjigama i postavljam svakakva pitanja.

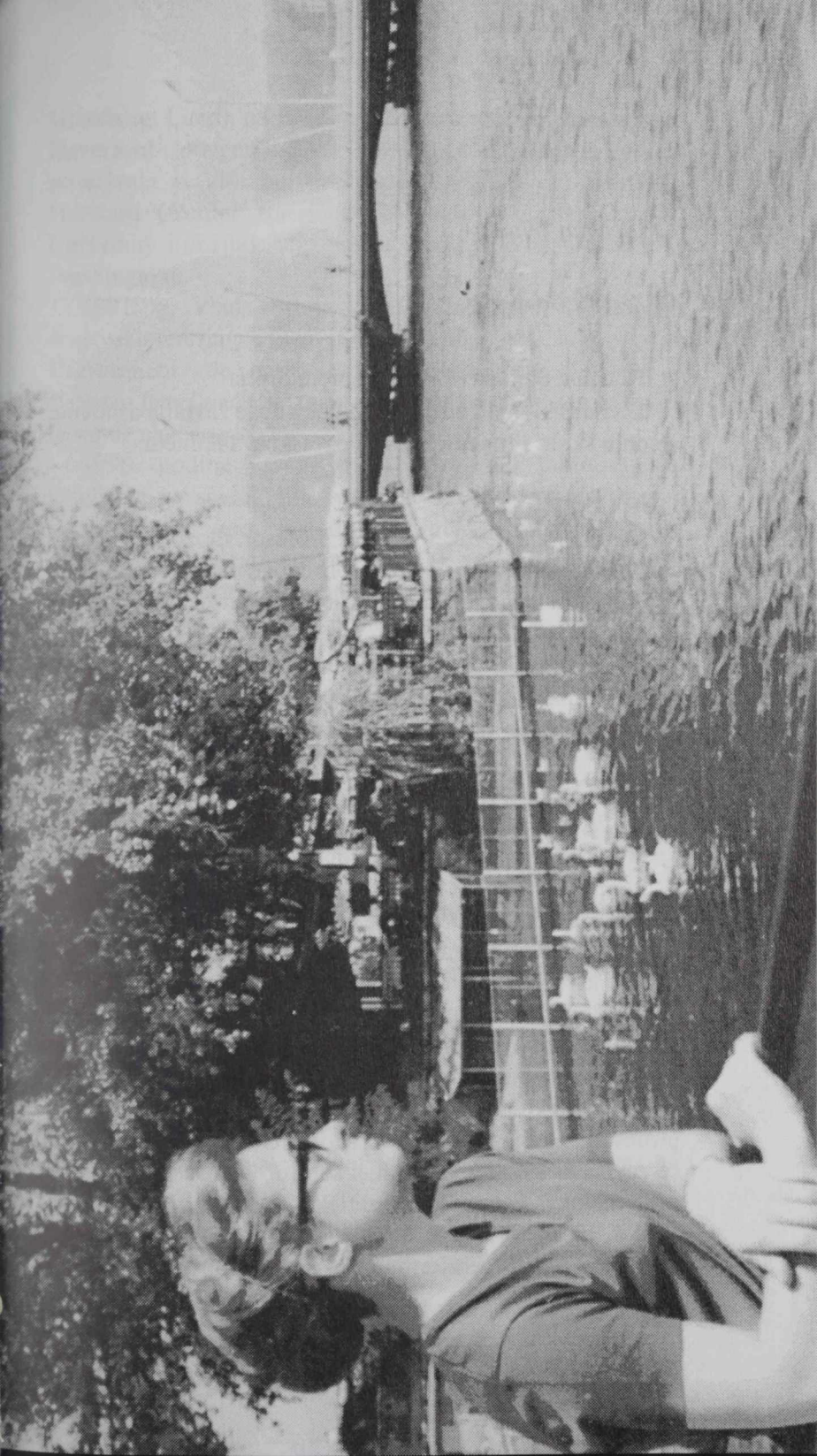
Mislím da bi ceo moj život ušao u jednu od Kantovih maksima – "Šta mogu da činim". To me je u krajnjoj liniji dovelo do antropologije i moglo bi se reći da je antropologija moja sudbina.

To me je dovelo i do komunizma, naročito pod uticajem najstarije sestre, koja je bila student prava i komuniskinja, i koja mi je odmalena čitala knjige o tome kako postoji zemlja u kojoj su sve nepravde uklonjene. Odrastala sam sa idejama komunizma i moje pristupanje pokretu sa 14. godina nije bilo ni malo slučajno (pored sestre streljane 1943. na Banjci, i brat je bio uhapšen i proteran u Nemački logor, odakle je pobjegao i priključio se francuskom pokretu otpora).

Mogu reći da mi se većina ciljeva ispunila: izabrala sam i volela svoju profesiju; putovala sam u mnoge zemlje Evrope i Severene Amerike bila i u Kanadi (ostao mi je neispunjen san da odem u Kinu, Japan i Indiju); učestvovala sam u značajnim institucijama: Ujedinjenim nacijama, Inter-University Postgraduate Center u Dubrovniku, Korčulanskoj letnjoj školi, Jugoslovenskom filozofskom i sociološkom udruženju, International Sociological Association; i danas učestvujem u sindikatu "Nezavisnost", Uniji nacionalnih organizacija, Alternativnoj, Obrazovnoj mreži i "Otporu".

Rovini. „Decia kolonija“

Curriculum Vitae

Dr Zagorka Golubović

Rođena: 8.marta 1930. u Debrcu, Srbija

Živi u Beogradu od 1933.godine gde je završila osnovnu, srednju školu i filozofiju na Filozofskom fakultetu.

OBRAZOVANJE:

Diplomirala 1952. i postala profesor filozofije, prvo u Zemunskoj gimnaziji, a zatim u II beogradskoj gimnaziji do 1956. g. kada prelazi u Izdavačko preduzeće »Rad« kao urednica.

Postala, 1957. godine, asistentkinja na Katedri za filozofiju Filozofskog fakulteta. 1957/58 bila stipendistkinja British Councila na studijskom boravku na Univerzitetu u Nottinghamu.

1962. g. stekla diplomu doktorke filozofije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, odbranivši disertaciju na temu "O savremenim problemima ličnosti".

PROFESIONALNO ISKUSTVO

1963. godine postala docentkinja za predmet socio-kulturna antropologija na novoosnovanoj Katedri za sociologiju na Filozofskom fakultetu

1969. godine unapredjena u zvanje vanredne profesorke.

Posle studentskog pokreta 1968. godine država vodi borbu sa Fakultetom za izbacivanje sa univerziteta osam profesora, medju kojima je i Zagorka Golubović. Taj proces se završava 1975. godine kada su profesori suspendovani i odstranjeni sa Fakulteta iz političkih razloga.

Od 1975-1981. godine predavala kao profesorka po pozivu na univerzitetima u Švedskoj (Stockholm,

Gotteborg, Lund), na Bradford Univerzitetu u Engleskoj, na Haverford Collegeu u SAD. Pored toga, do 1990-ih godina posećivala je više univerziteta u SAD: Yale University, Harvard (Center for East-European Studies), Oregon University i dr. i bila stipendista Wodrow Wilson Center u Washingtonu.

1981. g. Vlada Srbije otvara Centar za filozofiju i društvenu teoriju pri Institutu društvenih nauka, koji pripaja Univerzitetu, gde osam profesora dobija posao, ali samo u svojstvu istraživača, bez prava da drže nastavu – tu je dobila status naučnog savetnika.

1990. godine vraća se na Filozofski fakultet, na Odeljenje za sociologiju i ponovo predaje socio-kulturnu antropologiju, vodi Katedru za interdisciplinarnu post-diplomske studije iz antropologije, koja je bila osnovana 1974. godine pod njenim rukovodstvom. Tada joj je potvrđen status redovnog profesora, za koji je bila kandidovana još 1975. godine.

1996. g. vraća se na rad u Institut za filozofiju i društvenu teoriju gde i sada radi.

Polje Zaginog profesionalnog rada je kulturna antropologija. U tom okviru je proučavala: srodnički sistem u tradicionalnom društvu Srbije; profile kulture u socijalističkim društvima; tipove odnosa ličnost-kultura u modernim društvima (na Zapadu i na Istoku); tipove društvenog karaktera u istočno-evropskim društvima i u Jugoslaviji.

Radila je, takođe, i u oblasti sociologije porodice i istraživala strukturu porodice u Srbiji; zatim problem etniciteta i nacionalizma u bivšoj Jugoslaviji.

Bila je direktorka Sociološkog Instituta na Filozofskom fakultetu 1973-1975; direktorka Centra za filozofiju i društvenu teoriju 1981-1982; šef Katedre za interdisciplinarni postdiplomski studij iz antropologije 1974-1975 i 1990-1996; koordinatorka Odeljenja za društvene nauke na AAOM-u od 1998.

Glavna urednica časopisa »Gledišta« 1963-1965; časopisa »Filosofija« 1972-1974; časopisa »Sociologija«

1965-1969; članica uredništva časopisa »Praxis« 1965-1975; članica uredništva časopisa »Praxis International« 1982-1988.

Članica je Filozofskog društva Srbije, Sociološkog društva Srbije i Udruženja prevodilaca, kao i Saveta Međunarodnog Udruženja za sociologiju. Dva puta je bila predsednica Sociološkog društva Srbije i jedanput predsednica Filozofskog društva Srbije, a članica Uprave Jugoslovenskog filozofskog i sociološkog udruženja od njegovog osnivanja.

Učestvovala je sa saopštenjima na Međunarodnom sociološkom Kongresu u Evianu 1967, u Uppsali 1970, u Madridu 1990, kao i sa referatima na međunarodnim konferencijama u Oxfordu, Cambridgeu, Parizu, Stockholmu, Amsterdamu, Warszawi, Pragu, Brnu, Sofiji, Plovdivu, New Yorku, Moskvi, San Franciscu, Beču, Budimpešti.

NOVIJA I IZABRANA BIBLIOGRAFIJA

KNJIGE

- 1. Stramputice demokratizacije u postsocijalizmu**, Beogradski krug, Beograd, 1999.
- 2. Ja i drugi**, Republika, Beograd, 1999, strana 111
- 3. Antropologija u personalističkom ključu**, Gutenbergova galaksija, Valjevo, 1997, strana 198
- 4. Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba** sa B. Kuzmanović & M. Vasović, "Filip Višnjić", Beograd, 1995, strana 375
- 5. Antropološki portreti**, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1991, strana 222
- 6. Kriza identiteta savremenog jugoslovenskog društva**, "Filip Višnjić", Beograd, 1988, strana 415
- 7. The Crisis of Yugoslav System** sa Svetom Stojanovićem (na engleskom, francuskom i nemačkom), ed.by Zdenek Mlinar, Study No. 14, Minchen, 1986, strana 64

8. **Staljinizam i socijalizam**, Institut za filozofiju, Beograd, 1982, strana 325
9. **Porodica kao ljudska zajednica**, Naprijed, Zagreb, 1981, strana 307
10. **Čovek i njegov svet**, Prosveta, Beograd, 1973, strana 592
11. **Antropologija kao društvena nauka**, Institut društvenih nauka, Beograd, 1967, strana 92
12. **Problemi savremene teorije ličnosti**, Kultura, Beograd 1966, strana 358

PRILOZI U KNJIGAMA U INOSTRANSTVU

Models of Identities in Postcommunist Societies, u Zagorka Golubović & George F. McLean/eds/, Istoimena knjiga, Washington, 1999.

Individual and Collective Needs and Constitution of Civil Society, u N.Skenderović Ćuk & M.Podunavac/eds/, Civil Society in the Countries in Transition, Subotica 1999;

The Causes of Ethnomobilization in Former Yugoslavia, u Ethnicity in Postcommunism, Belgrad, 1996;

Une société en guerre, u *Yugoslavie: Penser dans la crise*, Lignes, no 20, 1993; **Nationalism and Democracy, The Yugoslav Case**, u Antagonism and Identity in Former Yugoslavia, Journal of Area Studies, no.3, 1993;

Characteristics, Limits and Perspectives of Self-Government, A Critical Reassessment, u J.Simmie & J.Dekleva/eds/, Yugoslavia in Turmoil, New York, 1991;

New Forms of Alienation in 'real socialism', u D.Schweitzer & R.Felix Geyer/eds/, Alienation Theories and De-Alienation Strategies, 1989;

Les idées socialistes et la réalité, u R. Supek/ed/, Étatisme et autogestion, Bilan critique du socialisme Yougoslave, Paris 1973;

Stalinism and Socialism, u R.V.Daniels/ed/, The Stalin Revolution, Toronto 1972;

STUDIJE, PREDGOVORI I ČLANCI

Zagorka Golubović: **Položaji, interesi i vrednosti zaposlenih i šanse društvenih promena**, ULOGA SINDIKATA U TRANZICIJI, Eksperimentalni tim Centra za proučavanje alternativa, Centar za proučavanje alternativa & UGS Nezavisnost, Beograd, 1999, strane 309-336

Zagorka Golubović: **Sociološka nauka i naše vreme**, SOCIOLOŠKI PREGLED, 60.godišnjica 1938-1998, Godište XXXII (jul-decembar 1998), no 3-4, strane 265-274

Zagorka Golubović: **Građanski protesti u Srbiji i ksenofobija**, INTERKULTURALNOST VERSUS RASIZAM I KSENOFOBIJA, priredio Božidar Jakšić, Forum za etničke odnose, Beograd, 1998, strane 429-434

Zagorka Golubović: **Kulturni činioci krize identiteta i razvoja s osvrtom na jugoslovensku krizu**, Zbornik radova 4: TEHNOLOGIJA, KULTURA I RAZVOJ, Institut "Mihajlo Pupin", Centar za istraživanje razvoja nauke i tehnologije, Beograd, 1998, strane 40-52

Zagorka Golubović: **Socio-ekonomska kriza kao determinanta raspada Jugoslavije i problem ličnog i kolektivnog identiteta**, FILOZOFIJA I DRUŠTVO, IX-X, Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1996, strane 157-178

Zagorka Golubović: **The Meaning of Social Democratic Project in Central and Eastern Europe**, u Brana Marković: SOCIAL DEMOCRACY IN EUROPE TODAY, Fridrich Ebert Stiftung, Belgrade, 21-22 May 1996, strane 117-122

Zagorka Golubović: **The Causes of Ethnomobilization in the Former Yugoslavia**, ETHNICITY IN POSTCOMMUNISM, Institute of Social Sciences & Forum for Ethnic Relations & Europe and the Balkans, Belgrade, 1996, strane 159-164

Zagorka Golubović: **Projekcija koncepta "otvorenog društva" i teškoće na putu njegovog ostvarenja u postkomunističkim društvima**, CILJEVI I PUTEVI

DRUŠTAVA U TRANZICIJI, Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 9-12 oktobra 1995, Univerzitet u Beogradu, Institut društvenih nauka, Beograd, 1996, strane 271-288

Zagorka Golubović: **The fall of a Multicultural Community - The Yugoslav Case**, Interkulturalnost u multietničkim društvima, priredio Božidar Jakšić, Izdavač IP "Hobisport" Yu, Beograd, 1995, prilozi za Međunarodni naučni skup "Interkulturalnost u multietničkim društvima", Beograd, 2-4 juna 1994, strane 3-12

Zagorka Golubović: **Tradicionalizam i autoritarnost kao prepreke za razvoj civilnog društva u Srbiji**, POTISNUTO CIVILNO DRUŠTVO, editor Vukašin Pavlović, EKO CENTAR, Beograd, 1995, strane 51-70

Zagorka Golubović: **Otpori strukturnim promenama i teškoće tranzicije u Srbiji**, ZASTOJI U JUGOSLOVENSKOJ TRANZICIJI, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 1995, strane 199-204

Zagorka Golubović: **Socio-anthropological analysis of the legacy of "real socialism" in post-communist societies - with a view on the former Yugoslavia**, SOCIOLOGIJA, Journal of Sociology, Social Psychology and Social Anthropology, Vol. XXXVI, No 4, Beograd, October-December 1994, strane 403-412

Zagorka Golubović: **Kulture u menjanju u Istočnoj Evropi i Jugoslaviji: raskorak između nacionalnih i kulturnih obrazaca**, KULTURE U TRANZICIJI, urednica Mirjana Prošić-Dvornić, Plato, Beograd, 1994, strane 35-46

Zagorka Golubović: **Nekoliko teza o teorijskim pretpostavkama za slom Jugoslavije**, FILOZOFIJA I DRUŠTVO, VI, Raspad Jugoslavije, Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1994, strane 29-46

Zagorka Golubović: **Od dijagnoze do objašnjenja "jugoslovenskog slučaja"**, SOCIOLOŠKI PREGLED, Vol XXVII, broj 1-4, Časopis Sociološkog društva Srbije, Beograd, 1993, strane 39-48

Dr Zagorka Golubović: **Sociološko-antropološka analiza nasleđe "realnog socijalizma" u postkomunističkim društvima - s osvrtom na jugoslovenske države - Sociological and anthropological Analysis of the Legacy of "Real Socialism" in the "Postcommunist Societies" - with the Comment on the ex Yugoslav States**, ZBORNIK MATICE SRPSKE ZA DRUŠTVENE NAUKE, 94, Novi Sad, 1993, strane 73-94

Zagorka Golubović: **The Conditions Leading to the Breakdown of the Yugoslav State: What has Generated the Civil War in Yugoslavia?** PRAXIS International, Vol 12, No 2, A Philosophical Journal, July 1992, strane 129-144

Zagorka Golubović: **The Collapse of the Communist Totalitarian Power and its Outcomes: Nationalism and New Totalitarianism**, LUČA, časopis za filozofiju i sociologiju, Godina IX, broj, 1, Nikšić, 1992, strane 20-26

Zagorka Golubović: **Uticaj promena u političkoj kulturi i javnosti na reforme u socijalizmu**, NAPUŠTANJE SOCIJALIZMA, priređivači Vladimir Gligorov i Jovan Teokarović, Institut za međunarodni radnički pokret, Stručna knjiga, Beograd, 1990, strane 117-134

Zaga Golubović: **Dealienation from a Personalist View: The Role of Individuals Autonomous Action in Changing Human Condition**, SOCIOLOGIJA, Journal of Sociology, Social Psychology and Social Anthropology, Publication of Yugoslav Sociological Association, Belgrade, Vol.XXXII, 1990, Supplement, strane 1-6

Zagorka Golubović: **Jugoslavskoje obšestvo i "socialism": krizis jugoslavskoj sistemi i vazmožnoti jeje evolucij, Problemi Vastočnoj Evropi**, 19-20, New York, 1987, strane 85-163

Zagorka Golubović: **Preispitivanje Marxove ideje socijalizma u svetlosti modernog shvatanja subjektivnosti**, FILOZOFIJA I DRUŠTVO, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1987, strane 45-68

Zagorka Golubović: **Novije teorijske paradigme za uporedno istraživanje "aktuelno postojećeg socijalizma"**, TEORIJA I PRAKSA "REALNOG SOCIJALIZMA", Rezultati uporednog istraživanja i polemičke rasprave, "Filip Višnjić" i Centar za filozofiju i društvenu teoriju Instituta društvenih nauka, Beograd, 1987, strane 9-40

Zagorka Golubović: **Bemerkungen zur einseitigen Sicht der Moglichkeiten sozialer Veränderungen in den Gesellschaften sowjetischen Typs, DIE KRISE DES SOWJET-SYSTEMS UND DER WESTEN**, Ökonomie, Ideologie, Politik und die Perspektiven der Ost-West-Beziehungen,, priredili Thomas Meyer i Zdenek Mlynar (Hrsg.), Bund-Verlag, Germany, 1986, strane 166-171

Zaga Golubović: **O potrebi preispitivanja marksističkog shvatanja društvenih pokreta**, MARKSISTIČKA MISAO, 4/86, Marksistički centar CKSK Srbije, Beograd, strane 3-15

Zagorka Golubović: **Le role de l "ideologie du travail" dans la conception et la pratique de l industrialisation acceleree des annees trente**, L' INDUSTRIALISATION DE L'URSS DANS LES ANNEES TRENTTE, Editions de l'ecole des hautes etudies en sciences sociales, priredivač Charles Bettelheim, France, 1982, strane 31-46

Zagorka Golubović: **Historical Lessons of the Social Movement in Poland 1980-1981**, PRAXIS International, Vol 2 No 3, A Philosophical Journal, October 1982, Basil Blackwell Publisher, 108 Cowley Road, Oxford OX4 1 JF, strane 229-240

Zagorka Golubović: **Self-Realization, Equality, and Freedom**, MARXIST HUMANISM AND PRAXIS, edited by Gerson s. Sher, Prometheus Books, USA, 1978, strane 175-183

Zagorka Golubović: **Socio-cultural and human conditions for the realization of selfgovernment**, SOCIOLOŠKI PREGLED, special issue, 1978 (referat na međunarodnoj konferenciji o samoupravljanju u Parizu), strane 119-129

Zagorka Golubović: **Tendencije "Nove sociologije"**, SOCIOLOGIJA, 2-3, 1978

Zaga Golubović: **The History of Russia under Stalin**, New left review, Number 104, July-August 1977, Printed in England by Balding/Mansell, strane 94-102

Zagorka Golubović: **Tipovi ličnosti i tipovi vrednosnih orijentacija u socijalističkom društvu**, u biblioteci "Čovjek i sistem", sv.4, Zagreb, 1977

Zagorka Golubović: **Još jednom o nesporazumu oko Marxove antropološke koncepcije**, SOCIOLOŠKI PREGLED, 1-3, 1976

Zagorka Golubović: **Promene u strukturi porodice u Srbiji, posmatrane u kontekstu društveno-kulturne sredine**, rezultati istraživanja, SOCIOLOGIJA, 3-4, 1976, strane 297-317

Zagorka Golubović: **Kritičko razmatranje interpretacije i upotrebe pojma alijenacije u sociološkim istraživanjima**, referat na VIII Međunarodnom kongresu sociologa u Torontu, SOCIOLOŠKI PREGLED, 2-3, 1974, strane 257-279

Zagorka Golubović: **Teorijsko-metodološki problemi i iskustva u istraživanju porodice kao totaliteta**, SOCIOLOGIJA SELA, 40-42, 1974, strane 21-37

Zagorka Golubović: **Esquisse des resultats de recherches anthropologiques effectuees en Yougoslavie**, Ethno-psychologie, Juin-Septembre, 1974

Zagorka Golubović: **Samorealizacija čoveka, jednakost i sloboda**, PRAXIS, 1-2, 1973, strane 19-26

Self-Realization, Equalita and Freedom, u Maxist Humanism and Praxis, ed. By Gerson Sher, Prometheus Books, New York, 1978

Zagorka Golubović: **Strukturalizam i humanizam**, FILOSOFIJA, broj 4, 1972, strane 41-58

Zagorka Golubović: **Kultura kao most između utopije i realnosti**, PRAXIS, 1-2, 1972, strane 247-260

La culture tant que pont entre l'utopie et la realite, Intern.ed. of Praxis 1-2, 1972

Culture as a Bridge between Utopia and Reality, u Praxis, Yugoslav Essays, D.Reidel Publishing Company, Boston, 1979

Zagorka Golubović: **Zašto je danas funkcionalizam poželjniji od marksizma**, PRAXIS, 3-4, 1972

Why is Functionalism more Desirable in Present-day Yugoslavia than Marxism? Intern.ed of Praxis, 4, 1973

Zagorka Golubović: **Antropološki funkcionalizam Bronislava Malinovskog**, Predgovor za knjigu "Magija, nauka i religija", Prosveta, 1971, strane 7-29

Zagorka Golubović: **Ideje socijalizma i socijalistička stvarnost**, Praxis, 3-4, 1971, strane 313-397

Les idées socialistes et la réalité, u knjizi "Etatisme et autogestion, bilan critique du socialisme yougoslave", Editions Anthopos, Paris, 1973

Zagorka Golubović: **Ličnost i društveni sistem**, SOCIOLOGIJA, Rad, 1971, strane 364-372

Zagorka Golubović: **Kulturologija i 'marksizam' L.Whitea**, Predgovor za knjigu "Nauka o kulturi", Kultura, 1970, strane V-XXIII

Zagorka Golubović: Formiranje ličnosti u socijalističkom društvu - skica za istraživanje, Delo, broj 10, 1969, strane 1101-1113

Zagorka Golubović: **Antropološka analiza ljudskih funkcija kulture**, FILOZOFIJA, broj 3-4, 1969, strane 11-43

Zagorka Golubović: **Putevi i dileme jugoslovenske sociologije**, FILOSOFIJA, 1-2, 1968, strane 121-132

The Trends and Dilemmas of Yugoslav Sociology, Intern.ed. of "Praxis", 3-4, 1969

Cesty a dilemata jugoslovske sociologie, SOCIOLOGICJU ČASOPIS. Čehoslovačka, broj 2, 1969

Zagorka Golubović: **Nekonformizam i tendencije razvoja samoupravnog društva**, SAVREMENIK, Novi Sad, 8-9, 1968, strane 101-110

Zagorka Golubović: **Humanistička vizija sveta Zygmunta Baumana - protivstav savremenom sociologizmu**, SOCIOLOGIJA, broj 2, 1968, strane 99-112

Zagorka Golubović: **Antropološka analiza strukture savremenog društva W.Whitea**, Predgovor za knjigu "Čovek organizacije", Prosveta, Beograd, 1968, strane 7-22

Zagorka Golubović: **Socjologia a Antropologia**, "Studia Socjologiczne", Warszawa, 3/26, 1967, strane 29-47

Zagorka Golubović: **Teorijsko-hipotetički okvir za istraživanje promena u strukturi porodice**, SOCIOLOGIJA, broj 3, 1966, strane 7-28

Zagorka Golubović: **Savremena Amerika u svetlosti karakterološke analize Davida Riesmama**, Predgovor za knjigu "Usamljena gomila", Nolit, Beograd, 1965, strane 9-23

Zagorka Golubović: **Teoretyczne podstawy marksistowskiej koncepcii osobowosci**, "Zeszyty Argumentow", Warszawa 4/21, 1965, strane 5-25

Zagorka Golubović: **Socijalizam i humanizam**, u Zborniku "Smisao i perspektive socijalizma", Zagreb, 1965, strane 34-46

Socialismus a humanismus, u knjizi "Človek a odcudzenie", Bratislava, 1967

Sozialismus und Humanismus, u "Jugoslawien denkt anders, Marxismus und Kritik des etatistischen Sozialismus, Europa Verlag, Frankfurt, 1971

Zaga Pešić-Golubović: **Mesto tehnike u razvitku savremene kulture**, ČOVEK DANAS, Zbornik filozofskih ogleda, Nolit, Sazvežđa, Beograd, 1964, strane 201-217

Zaga Pešić-Golubović: **Humanistička psihoanaliza Ericha Fromma**, Predgovor za knjigu "Zdravo društvo", Rad, Beograd, 1963, strana 5-21

Zagorka Golubović: **Smisao Marksovog humanizma**, Gledišta, broj 1, 1963, strane 7-18

Zagorka Pešić: **Moralni problemi u odnosima između muškarca i žene**, IP "Rad", edicija Radnički univerzitet

– etika, 1962, str. 36

Zaga Pešić-Golubović: **Neofrojdizam u američkoj socijalnoj psihologiji**, SOCIOLOGIJA, broj 2, Beograd, 1961, strana 3-18

Zaga Pešić Golubović: **Personalizam Emmanuel Mouniera**, SAVREMENE FILOZOFESKE TEME, Beograd, 1960, strana 145-163

Zagorka Pešić: **Sukobi starog i novog u braku i porodici**, IP “Rad”, edicija Radnički univerzitet, Brak i porodica, II kolo, Beograd, 1958, str. 32

Pogovor

Pri kraju smo 2000. Bila je to bremenita, neizvesna godina. Nikako da prođe. Ali, u ediciji *Ženski identiteti* baš u 2000-toj objavljujemo treću knjigu. Posle biografije Vesne Pešić “Možeš ti to, Vesna, možeš”, aprila meseca i “Dunavskih Švabica”, avgusta, izlazi iz štampe autobiografija Zagorke Golubović.

Sve knjige su nastale u okviru međunarodnog projekta “Sećanje žena...traganje za identitetom žena u socijalizmu”. U projektu smo izabrale da zabeležimo životne priče filosofkinja, feminiskinja, dunavskih Švabica i žena iz tipično ženskih zanimanja.

Zagorka Golubović je treća filosofkinja čija životna priča izlazi na svetlo dana. Njoj se ideja odmah dopala. Kada je pročitala knjigu “Plava čarapa”, biografiju Svetlane Knjazev Adamović, rekla mi je: “Nisam do sada razmišljala da bih i u ovoj formi mogla da saopštim svoje stavove.” Od tog prvog poziva da otpočnemo razgovore kroz naše živote je prošlo bombardovanje, strahovi, okupljanje u *Yu akciji i Sindikatu Nezavisnost*, protestni mitinzi koji su se nekako rasplinjavali i ostavljali nas bez energije, zalet predizborne kampanje, izbori i 5. oktobar. Pozvala sam Zagu da joj čestitam pobedu i dobila rukopis. Odavno nisam uživala u čitanju pravog pravcatog rukopisa, rukom pisanog. Izmolila sam da dopiše poslednja dva poglavlja i odgovori na pitanja o kojima sam kao čitateljka želela

više da saznam. Zaga je neverovatno prilježna osoba. Pedantno, promišljeno, iskreno i brzo je ispunila sve zadatke.

Poglavlja koja sam ljubopitljivo tražila prekidaju mestimično sled teksta, ali njihov sadržaj nam otkriva neke crte Zagine ličnosti na koje su me njeni dugogodišnji prijatelji unapred upozorili. "Iza snažnog, gotovo muškog glasa krije se izuzetno nežna i osetljiva žena."

Zaga je treća filosofkinja na čiji život su uticali isti društveni lomovi: nedostatak intelektualnih sloboda, 1968, odmazda režima za studentsku pobunu, jed-noumlje, nacionalizam, mržnja, rat. A opet, njena priča je u mnogočemu drugačija od Svetlanine i Vesnine.

Ona je inicijatorka i akterka *Slobodnog univerziteta*, jedna od kreatorki NGO sektora, Sindikata "Nezavisnost" i AAOM-a. Nije pristupila nijednoj stranci, ali je učestvovala u svim vidovima građanskog otpora.

Kada govori o proterivanju osam profesora sa Filozofskog fakulteta 1975 nijednog trena sebe ne vidi kao žrtvu. Za period pogroma i suspenzije, kada su sve novine bile pune optužbi i prekora na njen i račun njenih kolega, ona vezuje predavanja na stranim uni-verzitetima, gajenje cveća i prijateljevanje u Orašcu, pisanje knjiga, putovanja. Svojom invencijom i život-nim elanom suprotstavila se nepravdi, bez žuči. Sa takvim životnim stavom je iz svake opake životne situacije izvlačila nešto dobro.

Fascinantna je Zagina potreba za utopijom. Utopijom u izvornom smislu te reči, zemljom pravde, jednakosti, solidarnosti. Od rane mladosti do današnjih dana ona sneva i konstruiše, traga za idejom i ljudima

sa kojima će ih ovaplotiti. Aktivizam, koji je svagdanji deo Zaginog života, doživljam kao slaganje kamičaka u zdanje demokratije i pravde. Uporno, stalno i samopregorno. Sa ponosom Zaga priča o SKOJ-u, radnoj akciji, prijemu u KPJ. Dok je život nije razuverio. Kad je njena OOSK ukinuta 1968, a od nje se tražila pokornost višim partijskim organima i partijska disciplina, Zaga je KPJ/SKJ odbacila. I platila cenu. A danas, kada se toliki visoki partijski funkcioneri odriču svoje prošlosti, ona sa srčanošću skojevke priča o "poletu svoje/naše mladosti". Nema u njenim rečima naknadne pameti. Proces sazrevanja je kontinuiran, logičan, stalan. Bilo je u njemu mesta za snove, kao i za buđenja.

Nadežda Četković

Copyright: Zagorka Golubović

Izdavač: Medijska knjižara Krug

Makedonska 5, Beograd

Telefon: 381.11.3343225/325

e-mail: Book @ mediacentar.org

Za izdavača: Đorđe Stojanović

Edicija. Ženski identiteti, knjiga III

Urednica edicije: Nadežda Četković

Lektor:

Ljiljana Simić

Likovno rešenje korica: Svetlana Babić

Kompjuterska realizacija korica: Reprograf

Stanoja Glavaša 10, Beograd, Milica Lazić

Prelom: Mirko Popov

Štampa: Standard 2, Beograd

Tiraž: 500

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

929:316 Голубовић З.

ГОЛУБОВИЋ, Загорка

Živeti protiv struje / Zagorka Golubović. - Beograd :
Krug, 2001 (Beograd : Standard 2). - 152 str. : fotogr.
: 23 cm. - (Edicija Ženski identiteti : knj. 3)

Tiraž 500. - Str. 150-152: Pogovor / Nadežda Četković.
- Novija i izabrana bibliografija: str. 140-149.

012 Голубовић З.

а) Голубовић, Загорка (1930–) – Аутобиографија

б) Голубовић, Загорка (1930–) – Библиографије

ID=89073676

Fascinantna je Zagina potreba za utopijom. Utopijom u izvornom smislu te reči, zemljom pravde, jednakosti, solidarnosti. Od rane mladosti do današnjih dana ona sneva i konstruiše, traga za idejama i ljudima sa kojima će ih ovaplotiti. Aktivizam, koji je svagdanji deo Zaginog života, doživljam kao slaganje kamačaka u zdanje demokratije i pravde. Uporno, stalno i samopregorno. Sa ponosom Zaga priča o SKOJ-u, radnoj akciji, prijemu u KPJ. Dok je život nije razuverio. Kad je njena OOSK ukinuta 1968, a od nje se tražila pokornost višim partijskim organima i partijska disciplina, Zaga je KPJ/SKJ odbacila. I platila cenu. A danas, kada se toliki visoki partijski funkcioneri odriču svoje prošlosti, ona sa srčanošću skojevke priča o "poletu svoje/naše mladosti". Nema u njenim rečima naknadne pameti. Proces sazrevanja je kontinuiran, logičan, stalan. Bilo je u njemu mesta za snove, kao i za buđenja.

(Iz pogovora Nadežde Četković)

